

بهرهستهکانی بهردهم گهشهکردنی په یوه ندییهکانی نیوان

عیراق و تورکیا له نیوان سالانی (۲۰۱۴ - ۲۰۲۰)

پ. صالح عمر عیسی

Salih.issa@su.edu.krd

خێلان ابوبکر قادر

Xelan.awakalae@gmail.com

بهشی زانسته سیاسیهکان، کۆلیژی زانسته سیاسیهکان، زانکۆی سهلاحه دین، ههولێر، ههریمی کوردستان_ عیراق

الملخص

پرسیاری سههرهکی ئەم توێژینهوهیه له سههر ئەوه بونیادنراوه ئایا ئەم فاکتهرانه چین که له ماوهی نیوان سالانی (۲۰۱۴- ۲۰۲۰) زهمنه سازیان کردوو له وهی په یوه ندییهکانی نیوان عیراق و تورکیا به شپۆیهیهکی خپراو بهردهوام گۆرانکاری به سهردابیت، ههروهها ئەم گۆرانکاریانه تاجه ند په یوه ندییداره به و پیشهاته سیاسی و ئەمنیانه که له م سالانهی دواي دا له ناوچه که دا گوزهریان کردوو. دانانی عیراق به سهرحاوهیهکی هه ره شه له سههر ئاسایشی نه ته وهی له سیاسهتی ده ره وهی تورکیا، بوو ته فاکتهرێکی کاریگهرو بنه ره تی له سههر هه لئانی کۆمه لێک کیشه و گرفت له نیوان هه ردوو و لات. هه ربۆیه گریمانهی توێژینهوه که له سههر ئەم ئارگومێنته دارێژراوه. له پێناو سهلماندنی گریمانهی توێژینهوه که سهبارت به پرسیا ره سه ره کییه که، له م توێژینهوه به دا میتۆدی شیکاری و وهسفی به کاره پێناوه، ههروهها په نا بردراوه ته به ره گهزهکانی تیۆری نیورالیزم بۆ ده رخستهی سروشتی په یوه ندییهکانی نیوان عیراق و تورکیا له ماوهی دیاریکراودا. به شپۆیهیهکی گشتی کیشه و گرفتهکانی ئەم دوايهی نیوان عیراق و تورکیا ده کریت به سههر س گروپدا پۆلینی بکهین که ئەوانیس بریتین له؛ په که میان کیشهی ئاسایش که ئەمهش به شپۆکی گرنگی په یوه ندییداره به بوونی چه کدارانی په که که له نیو خاکی عیراق و ناسه قامگیریه ئەمنیهکانی ناوچه که به گشتی و نیوخۆی عیراق به دیاریکراوی. دووه میان خۆی ده بینیته وه له نه بوونی متانه له نیوان هه ردوو و لات سهبارت به پرس و قهیرانهکانی ناوچه که. سته مینیان دژ به یه کی بوونی سیاسهت و هه لۆیستی هه ردوو و لات سهبارت به پرس و قهیرانهکانی ناوچه که به تایبه تی له هه مبه ره پرۆسهی به هاری عه ره بی.. ئەمهش به شپۆکه له و ده ره نه جامانه له توێژینهوه که پتی گه یشتووین.

وشه کللیهکان : په یوه ندییه ئیوده وه له تیههکان، ئاسایش، عیراق و تورکیا، بهرژه وهندی و هیز.

Recieved: 27/9/2022

Accepted: 1/11/2022

پيشه كىي:

عێراق و توركييا وهك دوو دهولهتى خاوهن سهروههريي له دواى دارمانى دهولهتى عوسمانىي هاتوونه ته سهه شانوى پهيوهه ندىيه نيودهوله تىيه كان. پهيوهه ندىيه كانى نيوان ئهه دوو ولاته سهه له سههه تاوه ههتا رۆژگارى ئهه مرؤمان، به شىوهيه كى بهردهوام كهوتووه ته ژىر كاريگهريي پيشهاته سياسىي و ئهه منىيه ههريمىي و نيودهوله تىيه كانه وه. هۆكاره كه شى بۆ ئهه و بناغه له رۆژكه دهگه رپته وه، كه پهيوهه ندىيه دوو قۆلپهه كانى له سهه بنيادنراوه، چونكه ئهه دوو ولاته له روى ههله كه وتهى جوگرافىاييه وه دهكه ونه پر كيشه ترين و ناسه قامگيرترين ناچهى جيهان، ئهه ويش رۆژهه لاتي ناوه راسته. بۆيه ئهه و دۆخه (ئهه نارشىزه مى) كه بالى به سهه ژينگهى ناچه كه دا كيشاوه، به شىوهيه كى بهردهوام رۆل دهگيرپت له ئاراسته كردنى پهيوهه ندىيه دوولايه نه كانى نيوان عێراق و توركييا. له پال ئهه مه دا به دريژابى ميژوو چه ندين فاكتهه كه له ئىو خودى ههه ر دوو ولات بوونى ههيه، كاريگه رىيان خستوو ته سهه دارشتنى چوارچىوهى پهيوهه ندىيه كانى نيوان به غداد و ئهه نه ره. به لام سهه ربارى ته واوى ئالنگارىيه ناوخوىي و ههه رىمىي و نيودهوله تىيه كان، زۆر بهى كات ههه ر دوو دهوله ت له چوارچىوهى به رژه وه ندىي ههه وش، ههه ولى به ره و پيشه چوونى پهيوهه ندىيه كانى نيوانيانداوه. له ژىر رۆشنايى ئهه و ههه لومه ره جه دا له م توپژىنه وه يه دا ههه و لدراره له گۆشه نىگاي تىورى (رياليزمى نوى) ئهه و هۆكارانه به خه ينه بهه باس كه له ماوهى نيوان سالانى (٢٠١٤-٢٠٢٠) له بهردهم گه شه كردنى پهيوهه ندىيه كانى نيوان ههه ر دوو ولات بوون به بهه به ست.

گرفتى توپژىنه وه:

. يه كىك له گرفته ههه ر گه رنكه كانى ئهه م توپژىنه وه يه ئهه وه يه زۆر له بابه ته كانى كه پهيوهه سن به يهيوهه ندىيه كانى توركييا و عێراق حاله تىكى نه يتيان ههه بووه، بۆيه توپژهر زۆر به ئاسانى نه يتوانىوه ده ستى به م ديكۆمىنته نه يتيانه بگات. ههه روه ها له ههه رىمىي كوردستان له سهه ئهه م بابته له سالانى ديارىكراو سهه رچاوهى زانستى زۆر كه من. به گشتى توپژىنه وه دوو جوړ پرىسار له خۆده گرپت، پرىسارى سهه ره كىي: گه رنكترين ئهه و ئالنگارىانه چىين كه له ماوهى نيوان سالانى (٢٠١٤-٢٠٢٠) له بهردهم گه شه سه ندىي پهيوهه ندىيه كانى نيوان عێراق و توركييا بوون به بهه به ست؟ پرىسارى لاوه كىي: ئايا گۆرانكارىيه ههه رىمىيه كان له ئاراسته كردنى پهيوهه ندىيه كانى نيوان عێراق و توركيادا ههتا چه ند رۆليان گىراوه؟

مىتۆدى توپژىنه وه كه ش له جوړى مىتۆدى وه سفىي و شىكارىي به كارها تووه، له پىناوى لىكدانه وهى ئهه و فاكته رانهى كه لهه سالانهى دوايىدا زه مینه سازىيان كردوو له هپتانه كايهى كۆمه لىك ئالنگارىي له گه شه سه ندىي پهيوهه ندىيه دوولايه نه كانى عێراق و توركيادا:

ئامانجى توپژىنه وه: توپژىنه وه ئهه م ئامانجان له خۆده گرپت

ديارىكردنى ئهه و فاكته رانه كه لهه سالانهى دوايىدا بونه ته ئاله نگارى له بهردهم به ره و پيشه قه چوونى پهيوهه ندىيه كانى نيوان ههه ر دوو ئهه كتهه ر.

ديارىكردنى ئاستى كاريگه رى پيشه اته سياسىي و ئهه منىي و ئابورىيه كانى ناچه كه له ئاراسته كردنى پهيوهه ندىيه كانى نيوان ههه ر دوو ولات.

تىشك خستنه سهه ئهه و فاكته رانهى كه لهه سالانهى دوايىدا پهيوهه ندىيه دوو قۆلپهه كانىيان دوو چارى كيشه وه قه يران كر دۆته وه.

یه کیکێ تر له ئامانجه کانی ئەم توێژینه وهیه لیکدانه وهی ته واوی ئەو فاکته رانهیه که بوونه ته هۆکاریک له به خشی نی بونیادیکی له زرۆک به په یوه ندییه کانی نیوان ههردوو یه که.

بهشی یه کهم

چوارچۆیهی تیۆری

۱. بنه ماکانی نیورپالیزم

به شیوه یه کی گشتی تیۆری (نیورپالیزم) له لایه ن پرۆفیسۆر (کینس و آلتز) هوه تیۆریزه کراوه، یاخود به واتایه کی تر ده توانین بلیین له م چهند ساڵه ی دوا ییدا، تیۆری نیورپالیزم له ده وری تیز و بیر و بۆچونه کانی و آلتز ده خولپته وه. و آلتز به باوکی ریالیزمی نوێ و کاریگه رترین تیۆر دارپژهری په یوه ندییه نیوده وه له تییه کان له نیوه ی دووه می سه ده ی بیسته م ناوده بریت. له دوا ی ساڵی ۱۹۷۰ وه نووسینی ریالیسته کان زیاتر بنیادی بوون، ئەمه ش بۆ تیروانین و بیرو بۆچونه کانی و آلتز ده گه رپته وه. نیورپالیزم هه لده ستیت به دابرا ندی ده و له ت له سه رجهم خاسیه ته کانی، جگه له توانا کانی، به ئامانجی دیاریکردنی کاریگه ری ئانارشیه ت و دابه شبوونی توانا کان. ۱. نیورپالیزم یاخود ریالیزمی بنیادی هه ر وه ک ریالیزمی کلاسیک، ده و له ت به ئەکنه ری سه ره کی پانتایی سیاسه تی نیوده وه له تی دینته هه ژمار. نیورپالیزم سه ره رای جه ختکردنی له سه ر نه بوونی ده سه ت لاتیکی ناوه ندی بآلا له په یوه ندی نیوده وه له تیدا، ئاستی شیکارییه که ی به سیسته می نیوده وه له تی ده زانیت و لای وایه بنیادی سیسته می نیوده وه له تی جو له و ره فتاری ده و له تان ئاراسته ده کات. ۲

نیورپالیزم ته نها له هه ندی ک سه لمپترا ودا جیا وازه له ریالیزمی کلاسیک، چونکه نیورپالیزم سیسته می نیوده وه له تی ده خاته چه ق له باره ی لیکۆلینه وه و له چوارچۆیه ی ره فتاری ده و له تاندا، له جیاتی به هه ند وه رگرتنی سروشتی مرۆف و شروقه کردنی. کینس و آلتز ره خنه ی ئاراسته ی ریالیسته کلاسیکه کان کرد، به وه ی له پرسی مملانی، سیاسه تی ده ره کیان تیکه ل به سیاسه تی ناوخۆی کردوه، چونکه و آلتز له و بر وایه دایه لیکدانه وه ی په یوه ندی نیوان ده و له تان و سیاسه تی نیوده وه له تی ده بیت له سه ر بنه مای شیکردنه وه ی ستراکچه ر و بنیادی سیسته می نیوده وه له تی بیت، به بی گویدانه سروشتی ناوه کی نه ته وه پیکه پینه ره کانی ئەو سیسته مه. هه ره ها و آلتز ره خنه ی ئاراسته ی بیرمهنانی ریالیزمی کلاسیک ده کات و ئاماژه بۆ ئەوه ده کات که ناکریت ئەو شیکردنه وانه ی له سه ر سروشتی مرۆف بنیاد نراون سه لمپترین، یاخود به درۆ بخرینه وه. به شیوه یه کی گشتی ئەم ئاراسته نوییه ی تیۆری ریالیزم وه ک کاردانه وه و په رچه کردار بوو به رامبه ر به و ره خنانه ی ئاراسته ی تیۆری ریالیستی کرابوون به تاییه تی له لایه ن ره فتارگه راییه کان و لیبراله کان. ۳

له روانگه ی کینس و آلتز، سیسته می نیوده وه له تی بۆ په یوه ندییه سیاسییه نیوده وه له تییه کان دوو تاییه تمه ندی گرنگ له خۆده گریت که ئەوانیش بریتین له:

۱: نه بوونی ده سه ت لاتیکی بآلا که له لایه ن هه موو ده و له تانه وه قه بوول کراو بیت له سه ر ئاستی نیوده وه له تی. ئەمه ش مانای وایه که په رنسیپ و فاکته ری ریکخه ر له په یوه ندی نیوان ده و له تان په رنسیپی ئانارشیه تی (

۱- هاوری حه سه ن حه مه ، تیۆری ریالیزم له په یوه ندییه نیوده وه له تییه کاند (ناوه ندی کوردستان بۆ توێژینه وه له مملانی و قهیرانه کان، <https://www.link#۳۲۴۷=kurdistanc.com/Terror/details.aspx?jimore> (رێکه وتی سه ردان ۱۰ ی ئەیلوولی ۲۰۲۱).

۲- سه ید عه بدولعلی قه وام، بنه ماکانی سیاسه تی ده ره وه و سیاسه تی نیوده وه له تی، و/هاوری سورخابی، چاپخانه ی رۆشنیری، چاپی یه کهم، هه ولیر، ۲۰۱۲، ل. ۵۲۲.

۳- ئەنوه ر محم د فه ره ج، تیۆری ریالیزم له په یوه ندییه نیوده وه له تییه کاند (لیکۆلینه وه یه کی ره خنه یی به راوردکارییه له به ر رۆشنای تیۆره هاوچه ر خه کاند)، و/ خه لیل که ریم محم د، ئەحمه د علی ئەحمه د، چاپخانه ی تاران، چاپی یه کهم، سلیمانی، ۱۳.ل. ۲۰۱۸.

ئەناركيە).

۲: لەبەر رۆشنايى ئەو خالەى سەرەۋە كە باسماڭ كىرد (نەبوۋى دەسەلاتى رەھا و بالا سەرۋوى دەۋلەتان)، ئەۋە تايبەتمەندى ۋە خاسىيەتى كىردارى و ۋەزىفى يەكە و كاراكتەرەكان ھاۋشيوەو لەيەك دەچن لەناو سىستەمى

نۆدەۋلەتيدا، ئەۋىش خاسىيەتى «المساعدة الذاتية» يارمەتيدان و پشتبەستىن بە خود SELF HELP. ۴. ئەۋ دۆخە ئانارشىستىيە كە سىستەمى نۆدەۋلەتى بە ھۆى نەبوۋى دەسەلاتىكى ناۋەندى ھاۋۋەتە كايەۋە، دەۋلەتان ناچارەكات كە تاكە ئەندىشەى نەگۆرپان گەرەتتېيىكىردنى مانەۋەيان بىت. كە دواچار ئەۋ ھەستى مانەۋەيە رەفتارى دەۋلەتان لەگەل دەۋلەتەكانى تر ئاراستە دەكەن، ھەر بۆيە بە برۋاى ۋالتر جوۋلە و رەفتارى دەۋلەتەكان بەندىيە بە پىرۆسەى ۋەرگرتنى برىرپىكى ئەقلانى، بەلكو ئەۋەى جوۋلەى دەۋلەتان ديارىدەكات ھەلسوكەۋتى رىكابەرەكانىيەتى لە ناۋ سىستەمى نۆدەۋلەتيدا. ۵.

ھەرۋەھا بە برۋاى ۋالتر تا ئىستا نەتوانراۋە بنىادى سىستەمى سىياسى نۆدەۋلەتى لە ئانارشىستىيەۋە بۇ رىكخستىن بگۆرپىت، ئەنھا لەبەر ئەۋەى ۋاقى ناۋخۆى دەۋلەتان و سەرۋەرى دەۋلەتان گۆرپانكارى بەسەردا ھاۋۋە. چۈنكە ھەموو ئەۋ گۆرپانكارىنەى كە لە ناۋخۆى دەۋلەتان گوزەريان كىردوۋە، تا ئەۋ ئاستە كارىگەر نەبوۋن، تا بتوانن سىروشت و سىراكچەرى سىستەمى نۆدەۋلەتى بگۆرپن. ھەر بۆيە ۋالتر دەۋلەت لە ھەموو خەسلەت و تايبەتمەندىيەكانى خۆى رادەمائىت، چۈنكە رزىمى ناۋخۆى دەۋلەتانى دىموكراسى يان دىكتاتورى بىت، نابىتە ھۆى كەمكىردنەۋەى كارىگەرىيەكانى دۆخى ئانارشىستىيە لە سىستەمى نۆدەۋلەتيدا. ۋالتر لەۋ برۋايەدايە تەنانت ئەگەر لە گشت ۋلاتانى جىهان رزىمى دىموكراسى جىگىر بىرپىت، ناتوانرپىت لىكەۋتەكانى ئەم دۆخە ئانارشىستىيە كەم بىرپىتەۋە ياخود سىنوردار بىرپىت. بە برۋاى ۋالتر جەنگ ئەگەرپىكى ھەمىيە لە بوۋارى پەيوەندىيە نۆدەۋلەتتېيەكاندا، تا ئەۋ سىستەمەى نەگۆرپىت، كە لەسەر بنەماى كۆمەلەى دەۋلەتانى خاۋەن سەرۋەرى ھاۋۋەتە بوۋن. 6.

بىرمەندانى ئاراستەى تىۋرى نىورىالىزم بە گشتى، ۋالتر بە تايبەتى، پىيان ۋايە كە پىرەنسپى ھاۋسەنگىردنى ھىزەكان تا ئىستا بۇ سىياسەتى نۆدەۋلەتى درووست و گونجاۋە. چۈنكە بە برۋاى ۋالتر گۆرپانكارىيەكان لە سىستەمدا، لە دەرئەنجامى گۆرپانكارىيە ھىز لە نىۋان دەۋلەتاندا دىنپتە بوۋن، كە ئامرازى سەرەكى ئەم گۆرپانكارىيەش برىتپىيە لە جەنگ. ھەر بۆيە ۋالتر لە شىكارەكانىدا زياتر تەركىز دەخاتە سەر سىياسەتى دەۋلەتە زلھىزەكان، ھەر بۆيە ۋالتر ھەموو گۆرپانكارىيەكانى نىۋ سىستەمى نۆدەۋلەتى بە درىزىيى مېژوو دەگەرپىنپتەۋە بۇ ھەلكشان و داكشانى ھىز و تواناى دەۋلەتە زلھىزەكان. ھەرۋەھا ۋالتر نەگۆرپانى ئەۋ دۆخە ئانارشىستىيەى سىستەمى نۆدەۋلەتى بۇ پىشپىۋى ياخود جەنگ دەبەستىتەۋە بە بوۋنى ھاۋسەنگى ھىز لە نىۋ خودى سىستەمەكە. 7.

ۋالتر ھەر ۋەكو بىرمەندانى ئاراستەى رىالىزمى كلاسىك بوۋنى دۆخىكى ئانارشىستىيە لە سىستەمى نۆدەۋلەتى قىۋول دەكات، بەلام پىچەۋانەى كلاسىكەكان ھۆكارەكەى بۇ نەبوۋنى دەستەلاتىكى بالا دەگەرپىنپتەۋە نەك

سروشتى مروڤ. 8.

- ۴- شمال حسين، بنەماكانى سىياسەتى دەرەكى، چاپخانەى تەفسىر، چاپى يەكەم، ھەۋلېر، ۲۰۱۸، ج. ۲۸۴.
- 5- Jack Donnelly, uluslararası ilişkiler teorileri, Kure yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 2013, S.60.
- 6- Mehmet Nur Altınörs, soğuk savaş döneminde İran ve Türkiye'nin dış politikadaki ittifak tercihleri: Benzerlikler, farklıklar, Yüksek lisans tezi, Avrupa Birliği uluslararası ilişkiler Enstitüsü, Başkent üniversitesi, Ankara, 2019, s. 15.
- 7- Mustafa Aydın, uluslararası ilişkilerin " Gerçekçi" teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği, Uluslararası ilişkiler dergisi, Sayı: 1, cilt: 1, Bahar 2004, S.48-49.

۸- ھەمان سەرچاۋە، ج. ۱۱.

له كۆتاييدا ده توانين گرنگترين بنه ماكانى تيؤرى نيورپاليزم له م چهنه خالهى خواره وه كورت بكه ينه وه:

۱- به هۆى نه بوونى ده سه لاتيكي بالآوه پيكتهاتهى سيسته مى نيوده وه له تى پيكتهاته يه كى پاشاگه ردا نيبه (ئانارشيستيه).

۲- ئەو ژينگه ئانارشيستيهى كه بالى به سه ر شانۆى په يوه ندييه نيوده وه له تيبه كاندا كيشاوه، ده وه له تان زياتر به ره و زياد كردنى هيز ده بات له پينا و مانه وه ياندا. له لاي نيو رىاليسته كان هيز ئامانج نيبه، به لكو ئامرازه بۆ ده سه ته به ركردنى مانه وه، وه ك گرنگترين ئامانجى ده وه له تان.

۳- به هۆى ئەوهى ئامانجى سه ره كى ده وه له تان مانه وه يه له نيو سيسته مى سياسى نيوده وه له تيدا، ئەمه ش بووه ته هۆى ئەوهى به رده وام له كارليكه نيوده وه له تيبه كاندا، فاكته رى نه بوونى ئاسايش زالبىت.

۴- ئامرازى پشت به خو به ستن يا خود يارمه تيدانى خود، باشتين ريگايه بۆ به ده سه ته ياننى ئاسايش و مانه وهى ده وه له ت.

۵- شانۆى په يوه ندييه نيوده وه له تيبه كان به ته واوى بريته له مملاني نيوان ده وه له تان له پينا و مانه وه دا.

به نشى دووهم

فاكته ره كارىگه ره كان له سه ر په يوه ندييه كانى نيوان عىراق و توركي (۲۰۱۴ - ۲۰۲۰)

۱.۲. دابىنكردنى ئارامى و ئاسايش

چه مكى ئاسايش له گه ل كات و شوين و بارودۆخى قۇناغه كاندا جياوازى ده نوپيت، هاوكات له گه ل پيشكه وتنى ته كۆنۆلۆژيا و گۆرانكارى نيو قۇناغه كاندا، ئەو شوپاز و ئامرازانهى كه له م چوارچۆپه يه دا به كارها توه، پيشكه وتنى گرنكى به خو يه وه بينيوه. ۱۰ شايه نى باسه چه مكى ئاسايش يه كيكه له و بابه ته گرنگ و هه ستيارانه، كه له راگرتن و جينگيربوونى په يوه ندييه نيوده وه له تيبه كاندا به به راورد به بابه ته كانى تر زياتر تيشكى خراوه ته سه ر. چه مكى ئاسايش زۆربهى كات به هاوواتاى ئاسايشى نه ته وه يى به كارده هپنيت، به ره گه زيكي گرنكى به رده واميدانى هپزى سياسى داده نريت. هه ر بۆيه له بابه تى ئاسايشدا زياتر تيشك ده خرپته سه ر بابه تى ئاسايشى سه ربازى. به لآم له گه ل گۆرانكارىيه كانى نيو سيسته مى نيوده وه له تى، بوارى به كاره ينانى چه مكى ئاسايش به رفراوانتر بووه. بۆ نمونه له پال ئاسايشى سه ربازيي باسى ئاسايشى كۆمه لگه يى، سياسى، ئابوورى و ژينگه ييش ده كريت، به لآم سه ره راي گۆرانكارىيه كان، چه مكى ئاسايشى سه ربازى، جه وه ره رى خو ي له ده ست نه داوه، چونكه ده وه له تان تا رۆژگارى ئەمروشممان له كايه ي نيوده وه له تيدا هه ولى ده سه ته به ركردنى ئاسايشى سه ربازى ده دن، له پينا و مانه وه ياندا.

له گه ل له بارچوونى ريكخستنى دوو جه مسه رى له نيو سيسته مى نيوده وه له تيدا، تپروانينه كلاسيكيه كان له باره ي ئاسايش گۆرانكارى گرنگان به خو وه بينيوه. هه ره و ك ده زانريت له قۇناغى جه نكى ساردا زياتر جه خت له سه ر ئاسايشى سه ربازى ده كرايه وه. بينگومان ئەم تپروانينه له سه ر په يوه ندييه كانى نيوان توركي و عىراق له چوارچۆپه ي ئاسايشدا ره نگدانه وهى هه بوو. به لآم له گه ل كۆتاييه اتنى سيسته مى دوو جه مسه رى به گشتى، ۹- شمال حسين، په يوه ندييه نيوده وه له تيبه كان (چه مك و بنه ماكان، ميژوو قۇناغه كان، تيزو نيؤرييه كان)، چاپخانه ي ته فسير، چاپى يه كه م، هه ولير، ۲۰۱۸، ج. ۲، ۲۸۷.

10- Selahaddin Bakan ve Sonay şahin, Uluslararası güvenlik yaklaşımlarının tarihsel dönüşü ve yeni tehditler, The journal of International Lingural, Social and Education sciences, volume:4, Number:2,2018,S.136.

11- Demet Hasar, uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı: soğuk savaş sonrası dönem güvenlik, yüksek lisans tezi, İstanbul ticaret üniversitesi, sosyal bilimlerin enstitüsü, İstanbul, 2018, S.1.

وہرگرتنى دەستەلآت لە لایەن پارتى داد و گەشەپیدان لە توركيا بە دیاریکراوی، گۆرانکارییەکی ریشەیی لە سیاسەتی دەرەوہ و ئاسایشی توركیادا ھاتە ئاراوہ. ئەحمەد داود ئۆغلو بە پالپشت بە تیۆری «قۆلائی ستراتيجی»، چوارچێوہی گشتی سیاسەتی دەرەوہ و ئاسایشی توركیای دارشت و بنەما سەرەکییەکانی دیاریکرد. داود ئۆغلو سیاسەتی ئاسایشی توركیای لەسەر رەگەزەکانی جوگرافیا، مێژوو، ناسنامە و کلتووور وینا کرد. ۱۲ جیگەى ئاماژەپیدانە پینگە جیۆستراتيجیەکەى توركيا یارمەتیدەرە بۆ ئەوہى لەسەر ئەم سى رەگەزە بنەرەتییەدا پەيوەندییەکانى خۆى لەگەل ولاتانى دراوسیدا وینا بکات. ھەر بۆیە کاتیک لە چوارچێوہی ئاسایشدا شروڤەى پەيوەندییەکانى نىوان عىراق و توركيا دەکەین، ئەوہ بە ئاشکرا بۆمان روون دەبیتهوہ، کە لە پال پەيوەندییە سیاسى و ئابووورى و بازەرگانىیەکاندا، ئەم دوو ولاتە خواوہن رەگ و ریشەىەکی ئاینى و مێژووین. ئەم دوخەش زەمینەسازى کردووہ بۆ ئەوہى توركيا ھەمیشە لە ژیر کاریگەرى پىشھاتە سیاسى و ئەمنیەکانى ناوخۆى عىراقدا بىت. پینگەى کوردەکان و ھىرشەکانى چەکدارانى پەکەکە و داھاتووى تورکمانەکان، لە گرنگترین ئەو فاکتەرەنە کە لە رابردوو و ئىستادا لە ئاراستەکردنى پەيوەندییەکانى نىوان ئەو دوو ولاتە لە بوارى ئاسایشدا رۆل دەگىرن. لە پال ئەمەدا ئەم فاکتەرەنەى ئاماژەمان پىکرد، یارمەتیدەرن بۆ ئەوہى سیاسەتى ئاسایشى توركيا لە بەرامبەر عىراقدا، لە برى ستاتیک، داینامیک بىت و لەگەل گۆرانکارییەکانى ناوخۆى عىراق و ناوچەکە بگونجىن. ھەر ئەم فاکتەرەنە وایانکردووہ عىراق بىتە رەگەزىکى گرنگ لە سیاسەتى دەرەوہى توركیادا لە چوارچێوہى ئاسایشدا. ۱۳

جیگەى ئاماژەپیدانە لە دەستپىكى پەيوەندییەکانى نىوان عىراق و توركیادا، تاوہکو قۆناغى ئەمرۆمان فاکتەرى ئاسایش رەگەزىكى دەستىشانکەر بووہ لە ئاراستەکردنى جوولەى پەيوەندییەکانى ھەر دوو لایەن. بە جوړىک لە تەواوى ئەو رىککەوتنمانەى کە لە نىوان ھەر دوو ولات دەبەسترا، پرسى ئاسایش یەکتىک بووہ لە ماددە بنەرەتییەکان. ھەرۆھە دەستبەرکردنى سەقامگىرى لە نىو سنووورەکان و رىزگرتن لە سەرۆھى یەکتەر و کارى ھاوبەش لە پیناو پارىزگارىکردن لە یەکپارچەىى خاکی ولاتان، بەشپۆھىەکی بەردەوام بابەتى گەرمى نىوان ھەر دوو ولات بووہ. فاکتەرى ئاسایش تا قۆناغى دواى داگىرکارىی لە سەنتەرى سیاسەتى دەرەوہى توركیادا بوو لە بەرامبەر عىراق. لەم نىوہندەدا چەندىن پرسى گرنگ ھەن کە چەندىن ساڵە بوون بە گرى کوپرە لە بەرامبەر پەيوەندییەکانى عىراق و توركيا لە چوارچێوہى ئاسایشدا. پرسى بە دەولەتبوونى کوردەکانى عىراق و جوولە و چالاکىیەکانى چەکدارانى پارتى کرىکارانى کوردستان (پەکەکە) لە دژى توركيا و فراوانبوونى ھەرەشە و مەترسىیەکانى رىکخراوہ تىرۆرىستىیەکانى وەک داعش لە نىو خاکی عىراقدا. ۱۴

پرسى ئاسایش ماوہىەکی دوور و درىژە بووہتە سەرچاوى سەرھەلدانى کۆمەلپىک کىشە و گرفت لە نىوان عىراق و توركیادا. بىگومان جىگىربوونى چەکدارانى پەکەکە لە چەند ناوچەىەکی سنووورى ھەرىمى کوردستان و ئەنجامدانى چالاکى چەکدارى دژى توركيا، یەکتىکە لەو کىشە ھەرە گرنگ و ھەستیارانەى کە بەرۆکى پەيوەندییەکانى ھەر دوو ولاتى گرتووہ. ھەرۆک لە بەشەکانى پىشووتردا باسماں لىوہکرد، لە دواى جەنگى یەکەمى کەنداو، لە دەرئەنجامى کشانوہى ھىزەکانى بەعس لە شارەکانى ھەرىمى کوردستاندا بۆشایىەکی ئەمنى بۆ ماوہىەکی کاتى لە ناوچەکەدا ھاتووہتە کایەوہ، لەم ماوہىەدا پەکەکە توانىوہتى سوود لەو

12- Arzu Al ve Nur Aslan, Uluslararası ilişkilerde güvenlik anlayışındaki dönüşüm: Türkiye-İrak ilişkileri, Uluslararası siyaset bilimi ve kentsel araştırmalar dergisi, sayı:2, cilt:7, Eylül 2019, S.504.
۱۳- ھەمان سەرچاوە، ل. ۵۰۶.
۱۴- واثق محمد براك السعدون، مستقبل العلاقات العراقية-التورية في ظل تحديات الامن الإقليمى، مركز دراسات الاقليمية، جامعة موصل، العدد: ۳۱، جلد: ۱، ۲۰۱۵، ص. ۳۱۵.

بارودۆخە بىيىت و له چەند ناوچەيه كى هەريىمى كوردستاندا جيگير بيت، له وپوه چالاكييه چه كدارييه كاني دژى حكومه تى ئەنقەرە پەرەپييدات. توركيا، بوونى چه كدارانى په كه كه له ناو خاكى عيراقدا به هەرپه شهيه كى جددى له سەر ئاسايشى نه ته وه يى خوۆ هه ژمار ده كات، هەر بۆيه حكومه تى ئەنقەرە زۆر بهى كات به بى گه رانه وه بوۆ حكومه تى به غداد، چه ندين ئۆپه راسيۆنى سەربازى له ناو خاكى عيراقدا له دژى چه كدارانى په كه كه ئەنجام ده دات. ۱۵ حكومه تى عيراق ئەم ئۆپه راسيۆنه سەربازيانهى توركيا به ناپاسايى و پيشيلكردى سەروهرىي و لاتە كهى هه ژمار ده كات، هەر ئەمهش بووه ته مايهى دروستبوونى گرژى و ئالۆزى له په يوه ندييه دوولايه نه كاني هەر دوو و لات. به شيوهيه كى گشتى ليكه وته كاني پرسى ئاسايش له په يوه ندييه كاني نيوان عيراق و توركيا به شيوهيه كى پارادۆكسييه، به و مانايهى ئەم فاكته ره به شيوهيه كى ئه ريى و نه ريى كاريگه رىي ده خاته سەر په يوه ندييه كاني نيوان هەر دوو و لات. ۱۶

به شيوهيه كى گشتى كاتيك شروقهى په يوه ندييه كاني نيوان عيراق و توركيا ده كه ين، ئەوا ئەوه مان بوۆ ده رده كه ويىت كه توركيا به دريژايى ميژوو له پيناو ده سته به ركردنى سه قامگيرى و ئاسايشى خوۆ كوششى بوۆ پاراستنى يه كپارچه يى عيراق كردوو. له م پيناوه دا له لايه ك كارى له سەر گونجاندى و ئاويته كردنى كورده كاني كردوو له گه ل عيراق، له لايه كى تر به ئاراسته ي له باربردنى جولانه وه چه كدارييه كاني كورد له گه ل عيراقدا كارى هاوبه شى كردوو. بوۆ نمونه هەر دوو و لات له سالى ۱۹۸۴دا ريكه وتنامه ي «چاوديري گهرم» يان له نيوان خو ياندا به ست. ئەم ريكه وتنامه يه ريگه به توركيا ده دات بوۆ راوه دوونانى چه كدارانى په كه كه نزيكه ي (۵) كيلومه تر بيته ناو خاكى عيراق. به سوود وه رگرتن له م ريكه وتنامه يه، حكومه تى ئەنقەرە له م قوناغدا چه ندين ئۆپه راسيۆنى سەربازىي له خاكى عيراق به ئەنجام گه ياند. شاينهى باسه له گه ل ئەوه ي حكومه تى به غداد له كوتايى هه شتاكاندا ريكه وتنامه ي ناوبراوى هه لپه سارد، به لام توركيا به پاساوى بوونى هه رپه شه له سەر ئاسايشى نه ته وه يى، تا ئەمپوش ئۆپه راسيۆن و ده ستپوه ردانى سەربازىي له سەر خاكى هەريىمى كوردستاندا به ئەنجام ده گه يه نيىت. كه ئەمهش خوۆ له خویدا پيشيلكارىيه كى ئاشكرايه له سەر خاكى عيراق. ۱۷

له م سالانه ي دواييدا كونترۆلكردنى به شيكى به رفراوانى خاكى عيراق له لايه ن ريكخراوى تيرورستى ده ولته تى ئيسلامى له عيراق و شام ((داعش))، له سالى ۲۰۱۴دا گرنگترين رووداويك بوو كه راسته وخۆ كاريگه رى دانا له سەر په يوه ندييه كاني هەر دوو و لات له چوارچيويه ئاسايشدا. چونكه سەربارى ئەوه ي چالاكييه كاني ئەم ريكخراوه بووه مايه ي دروستكردنى تهنگه ژهيه كى ئەمنى قوول له عيراقدا، دواچار ئەم دۆخه ناله باره رهنگدانه وه ي هه بوو له سەر ئاسايشى توركياش. هەر ئەمهش يارمه تيدەر بوو بوۆ هينانه دى گۆرانكارىي له تيروانىنى ئاسايشى توركيا دا. چونكه پارتى داد و گه شه پيدان له م سالانه ي دواييدا هه وليدا له ريگه ي ستراتيزيه تى «هيىزى نهرم» سياسه تى ئاسايشى خوۆ له عيراق وينا بكات، به لام هاتنه كايه ي پيشه اتىكى له م چه شنه واى له حكومه تى ئەنقەرە كرد دووباره په نا بباته به ر ريگا كلاسيكيه كه، كه ئەويش برىتييه له به كارهيىنانى هيىزى سەربازى. ۱۸

فراوانبوونى هه ژموونى داعش له عيراق، ريگه خووشكه ر بوو بوۆ دروستبوونى هه رپه شهيه كى گه وره له سەر

15- Ufuk Ulutaş ve Furkan Tarlak, çekilme sonrası Irak'ta düzen arayışı, SETA analiz dergisi, sayı:49, Aralık 2011, S.27.

۱۶- هه مان سه رچاوه، ل. ۲۸.

17- Arzu Al ve Nur Aslan, هه مان سه رچاوه ي پيشوو، S.507.

18- Baskin Oran, "Irak krizinin tezkeresi (1mart 2003), Baskin Oran (ed), Türk dış politikası kurtuluş savaşından günümüze (2001-2012), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013. S.410.

ئاسايىشى تۈركىيا. چۈنكى ھەرۋەك پىشترىش ئاماژەمان يېكرد تۈركىيا سەقامگىرى و ئاسايىشى خۆى بە يەكپارچەپى خاكى عىراقەۋە گرېداۋە. ئەمە لە كاتىكدا بو، ئەو ھەژمونگەرايىبە بەرفراۋانەى داعش لە عىراق ئەگەرەكانى لىكھەلۈەشانەۋەى ئەو ۋلاتەى زياتكررد. لەم گۆشەنىگاۋە ئەنقەرە بە ئاراستەى پارىژگارىكردن لە يەكپارچەپى خاك و سىياسەتە ھاۋبەشەكانى ئاسايىش لە چوارچىۋەى رووبەرووبوونەۋەى تىرۆر، دەستىكر بە پىشكەشكردى يارمەتى سەربازىيى بە حكومەتى ناۋەندى و ھەرىمى كوردستان. ھەرۋەھا دواى ۋەرگرتنى دەسەلات لە لاينە ھەيدەر عەبادى لە عىراقدا، ھەر دوو ۋلات دووبارە ھەۋلى برەۋدانى پەيوەندىيەكانىندا لە بوارى ئاسايىش و سەربازىدا. كۆنترۆلكردنى شارى مووسل لە لاينە داعش و رفاندنى دىپلوماتە تۈركەكان مەترسىيەكانى ئاسايىشى لە عىراق گەياندە لووتكە. حكومەتى ئەنقەرە لە ميانەى بەشدارىكردن لە ئۆپەراسىۋنى رزگاركردى شارى مووسل لەسەر داۋاى كاربەدەستانى ھەرىمى كوردستان لەسالى ۲۰۱۶ دا، ھىزىكى بەرفراۋانى رەۋانەى كەمپى باشىك كرد.۱۹

لە دواى داعش بابەتى فراۋانبوونى دەسەلاتى چەكدارانى پەكەكە لە ناۋچەى شەنگال، يەككى ترە لەو كىشانەى كە لەم سالانەى داۋىدا بوۋتە مایەى سەرھەلدى گىتوگۆ لە نىۋان عىراق و تۈركىادا. ئاشكرايە لە دواى كۆنترۆلكردنى شارى مووسل و شەنگال لە لاينە چەكدارانى داعشەۋە، بۆشايىكەكى ئەمنى و سىياسى قوۋل لەم ناۋچانە ھاتەئاراۋە، بە سوۋد ۋەرگرتن لەم بارودۆخە، پەكەكە تۈانى لە ژىر پاساۋى پارىژگارىكردن لە ئىزدىيەكان، ھىزەكانى رەۋانەى ناۋچەكە بكات. لە دواى كۆتايىھانتى داعش، دەسەلاتى ناۋچەكە بە شىۋەيەكى تەۋاۋ كەۋتە ژىر كۆنترۆلى چەكدارانى پەكەكەۋە. لە ھەنگاۋى يەكەمدا پەكەكە ھىزىكى چەكدارى لە ئىزدىيەكان پىكھىپنا لەژىر ناۋى «يەكىنەكانى پاراستنى شەنگال»، دواتر چەندىن كەمپ و سەربازگەى چەكدارى لە ناۋچەكەدا بنىادنا. لە پال ئەمەدا پەكەكە لەژىر كارىگەرىيى ھەلومەرجى ناۋچەكە لە چوارچىۋەى رووبەرووبوونەۋەى تىرۆردا، تۈانى يارمەتى سەربازىيى و لۆجىستىيى لە ئەمرىكا و ھاۋپەيمانان ۋەرگىرت. ھەموو ئەم فاكترانە يارمەتيدەر بوون بۇ ئەۋەى پەكەكە لە روۋى سىياسى و سەربازىيەۋە ھەژمونى خۆى لە شەنگال بەرفراۋانتر بكات. پەكەكە لە رىگەى دروستكردى كەمپى سەربازىيى لە ناۋچەكەدا، تۈانى لە روۋى سىياسى و سەربازىيەۋە لە پانتايىكەى بەرفراۋاندا جوۋلە بكات و چالاكىيەكانى بە ئەنجام بگەيەنيت. بېگومان بوونى پەكەكە لە ناۋچەكەدا بەم ئاستە كارىگەرە، لە پال عىراق و ھەرىمى كوردستاندا، بوۋە مایەى سەرچاۋەيەكى ھەرەشە لەسەر ئاسايىشى تۈركىيا. ھەر بۆيە حكومەتى ئەنقەرە داۋاى لە كاربەدەستانى بەغداد و ھەولپىر كرد، دووبارە كۆنترۆلى ناۋچەى شەنگال بگرنەۋە دەست. شاينەى ئاماژە پىدانە ناۋچەى شنگال لە روۋى جىۋپۆلۆتىكەۋە خاۋەن پىگەيەكى گىرنگ و ھەستىيارە بۇ تۈركىيا. بوونى چەكدارانى پەكەكە لەم ناۋچەيەدا راستەوخۇ ھەرەشەيە لەسەر بەرژەۋەندىيەكانى تۈركىيا، ھەم لە روۋى ئابورى، ھەمىش لە روۋى ئاسايىشەۋە. چۈنكى بە ھۆى نىزىكى شنگال لە سنورى سوريۋا، واىكردوۋە چەكدارانى پەكەكە بە ئاسانى لە رىگەى چىپاكانى رۇژھەلاتەۋە لە نىۋان عىراق و سوريادا ھاتوۋچۇ بكەن و كەلوپەلى سەربازى بگوازنەۋە. ھەرۋەھا ناۋچەكە دەكەۋىتتە سەر ھەر دوو رىپەۋى ئاسن و وشكانىيى پرۆژەى ئۇفاكۆى، كە عىراق و تۈركىيا بە يەكەۋە دەبەستىتتەۋە. ۲۰ بەھۆى ئەم ھۆكارانەۋە تۈركىيا تەۋاۋى ھەۋلەكانى خۆى بە ئاراستەى كۆتايى ھىتانى ھەژمونگەرايى پەكەكە لە شەنگال خستەگەر. لەم چوارچىۋەيەدا چەندىن ئۆپەراسىۋنى ئاسمانى بۇ ناۋچەى شەنگال ئەنجامدا. دورخستەۋەى

19- Ali Semin, başika krizi ve Türkiye-Irak ilişkilerinin geleceği, BilGESEM analiz dergisi, sayı:1275,2015, S.5.

20- Arzu Al ve Nur Aslan, ھەمان سەرچاۋەى پىشوو، S.510.

په كه كه له ناوچهى شهنگال راسته و خو خزمهت به بهرزه وهندييه ئابوورى و ئەمنیه كانى توركيا ده كات له داها توو.

له كۆتاييدا ده كرىت بگوترىت، بوونى چه كدارانى په كه كه له ناوچهى شنگال له داها توو ده بپته په كيك له پرسه گرنه و ههستياره كان له په يوه ندىيه كانى نيوان عىراق و توركيا دا. چونكه فراوانبوونى ده سه لاتی په كه كه له شنگال، هه م بۆ توركيا، هه مېش بۆ ناوچه كه ده بپته سه رچاوه په كى هه ره شه. هه روه ها ئەم پرسه رهنه له داها توو ده بپته فاكته رېكى گرنه له رىگرى كرن له گه شه كرنى په يوه ندىيه سىاسى و ئابوورىيه كانى نيوان هه ر دوو ولات. چونكه حكومه تى ئەنقه ره ئاسايشى ناوچه كه به گه و ره ترين ئالنگارى هه ژمار ده كات، له مه ر پرسى جپه جپكردى پرۆزهى ئۆفه كۆى. به م ئاراسته يه حكومه تى توركيا به رده وام هه ولده دات ناوچه كه دوو باره بكه وپته وه ژىر ركىف و كۆنترۆلى حكومه تى عىراق. چونكه جپه جپكردى پرۆزهى ناوبرا و يارمه تى ده ره بۆ ئە وهى توركيا له رووى ئابوورىيه وه به ته واپى هه ژموونى خو بيه سهر بازارى عىراقدا زال بكات. ۲۱

۲.۲. هه ولدان بۆ داينكردى ئەمنيه ت له سنوره كان

سنوره كان ئاماژه په كن بۆ سه روه رى و سه ربه خو بى ده وله ته كان. هه ر ده وله تىك هه ولده دات ئاسايش له و هپلانه داين بكات كه سنورى فه رمان په واپان ده ستىشان ده كات. كۆمارى توركيا له رۆژگارى ئەم پرۆماندا چالاكويه چه كداريه كانى هه ندىك له گرووپه كانى نيو سنورى عىراق به گه و ره ترين هه ره شه له سه ر ئاسايشى نه ته وه يى خو هه ژمار ده كات. له پال ئەمه دا كۆچى نياسايبى و قاچاخچيه تى به شىكن له و مه ترسيانهى كه له م سالانهى دوايدا بوونه ته سه رچاوه په كى هه ره شه له سه ر په يوه ندىيه كانى نيوان عىراق و توركيا. به ئاراسته يى داينكردى ئاسايش و ئارامى له سنوره كانى عىراق، حكومه تى ئەنقه ره به دىژايبى مېژوو چه ندىن ستراتىژيه تى جياوازى بۆ ئەم مه به سه ته خسته وه ته بووارى جپه جپكرده وه. چونكه به گشتى سنوره كان به هپلى پيشه وهى پاراستنى ئاسايشى نه ته وه يى هه ژمار ده كرىن. سنوره كان سه رويشتى بن ياخود له رىگه ي رىككه و تننامه نيو ده وله تيه كانه وه ديارى كر ابن، به خالىكى جپه كراوه داده نرىن له باره يى باه تى ئاسايشى نه ته وه يى و سه روه رى ده وله تان. ۲۲

به شپه وه كى گشتى دوو فاكته رى گرنه رۆل ده كرىن له ده ستىشانكردى چوارچپه وه په يوه ندىيه كانى نيوان عىراق و توركيا، له مه ر پرسى ده سه ته به ركردى ئاسايشى سنور، كه ئەوانيش برىتىن له چالاكوى گرووپه چه كداره كان و سىاسه تى په كىتى ئە وروپا له هه مبه ر توركيا، له پىناو رىگرى كرن له كۆچى نياسايبى. توركيا به هوى پىگه جپه ستراتىژيه كه يه وه به رده وام له ژىر پال په سه توى پيشهاته كانى ناوچه كه و عىراقدا يه. ناسه قامگى رى و شه ره ناوخپه كانى ئەم دوايه ي عىراق بووه به سه رچاوه په كى هه ره شه له سه ر ئاسايشى توركيا. بوونى رىكخراوى په كه كه له نيو خاكى عىراقدا هه مېشه بووه ته فاكته رىكى بنه ره تى له دروستبوونى گرژى و ناكۆكوى له نيوان عىراق و توركيا دا، تا به ت له پرسى داينكردى ئاسايشى سنور. جووله ئازاده كانى چه كدارانى په كه كه له نيو جوگرافىاى عىراقدا بووه ته سه رچاوه په ك بۆ دروستبوونى لىكترازان له نيوان هه ر دوو ولاتدا. هه روه ها به كار هپنانى خاكى عىراق له لايه ن چه كدارانى په كه كه وه بۆ هپرشكرده سه ر توركيا، په كيكه له و كيشه دىژخايه نانه ي كه تا ئەم پرۆش به رۆكى په يوه ندىيه دوولايه نه كانى گرتوه. له به رامبه ر ئەم هپرشانه دا توركيا

21- Fatih Musulu, Ovaköy sınır kapısı kapsamında Türkiye-Irak ilişkileri, sayı:264, Ocak2019, S.20.

22- Zeynep Şahin, Türkiye'nin dış politikasında jeopolitik bir kurum olarak Irak sınır güvenliği:2002-2017 dönem, Yüksek lisans tezi, Marmara üniversitesi Ortadoğu ve İslam ülkeleri araştırmaları enstitüsü, İstanbul, 2019, S.6.

بەردەوام لە نىو سنوورى عىراقدا دەستتۆپەردانى سەربازىيى لە دژى رىكخراوى ناوبراو جىپە جى دەكات. ئەم ئۆپەراسىيۆنە بوو تە بابە تىكى گەرم لە پەيوەندىيە كانى نىوان ھەردوو وڵات، چونكە حكومەتى بەغداد ئەم ئۆپەراسىيۆنە سەربازىيانە بە پىشپىلكردنى سەرورەيى خۆى لە قەلەم دەدات. ۲۳

شايەنى باسە بارە گای سەرەككى گرووپى چەكدارى پەكەكە لە چىاي قەندىلە، كە دەكەوئىتە سەر سنوورى نىوان ھەرئىمى كوردستان و توركيا. لە دواى سالى ۲۰۱۴ ۵ بە تايەتى لە قۇناعى دواى بەھارى ھەرەيى ناسەقامگىرىيەكى ئەمنى و سياسىي لە ناوچەى رۆژھەلاتى ناوھەراست ھاتە ئاراوھە. ئەم دۆخە نالە بارە يارمەتيدەر بوو بۆ ئەوھى پەكەكە، تا بتوانىت پىنگەى خۆى لە ناوچەكە و عىراق بەھىتر بكات. لەم چوارچۆپەيەدا پەكەكە لەنىو عىراقدا ھەولیدا چەند ناوچەيەكى ھاوشىوھى قەندىل دروست بكات (ناوچەى شىنگال)، بۆ ئەوھى بتوانىت لە پانتايىيەكى بەرفراوانتر جوولە بكات. لە دژى ئەمەدا حكومەتى ئەنقەرە بە ئاراستەى تىكشكاندى ھەژموني پەكەكە، چەند دەستتۆپەردانىكى لە عىراق و سوريا جىپە جىكرد. گرنگىرنيان (قەلغانى فورات و چلە زەيتون) لە سوريا، (چرنوكى يەك و دوو، چرنوكى ھەلۆ) لە عىراق. ۲۴

تا سالى ۲۰۱۴ حكومەتى ئەنقەرە چالاكىيە چەكدارىيە كانى پەكەكەى بە تاكە سەرچاوھى ھەرەشە لەسەر ئاسايشى سنوورى خۆى دادەنا، بەلام لە دواى ئەو سالىوھە رىكخراوى تىرۆرستى داعش وەك ئەكتەرىكى كارىگەر ھاتە نىو ھاوكىشە ئەمنىيە كانى ناوچەكە و عىراق. ھەرەك لە بەشە كانى رابردوودا ئامازەمان پىدا، لە سالى ۲۰۱۴ دا داعش توانى پانتايىيەكى بەرفراوان لە خاكى عىراق و سوريا بخاتە ژىر كۆنترۆلى خۆيەوھ و تەنگەژەيەكى ئەمنى قوول لە وڵاتانى ناوبراو بەپىنتىتەدى. بىگومان ئەم پىشھاتەش راستەوخۆ رەنگدانەوھى ھەبوو لە پەيوەندىيە ئەمنىيە كانى نىوان عىراق و توركيا. ۲۵

بەگشتى تا سالى ۲۰۱۴ لە گشت بووارە كاندە پەيوەندىيە كانى نىوان عىراق و توركيا ھەلكشان و داكشانى خىراى بەخۆيەوھ دەيىنى، بەلام كۆتايىھاتنى ماوھى دەستەلاتى نورى مالكى لە دواى ھەلپژاردنە گشتىيە كانى سالى ۲۰۱۴، پەيوەندىيە دوولايەنەكان بە ئاراستەيەكى ئەرىنى ھەنگاوى نا. چونكە ھەرەك لە بەشە كانى رابردووشدا باسمان لىوھەكرد، بەھۆى سياسەتە مەزھەبىيە كانى حكومەتى نورى مالكى پەيوەندىيە كانى نىوان ھەر دوو وڵات لىكتراننىكى قوول بەخۆيەوھ بىنيوو. بەلام حكومەتە نوپىيەكەى بەغداد ھەولى دووبارە بنىادنانەوھى پەيوەندىيە كانى دا لەگەل وڵاتانى دراوسى، ھەر ئەمەش زەمىنەسازىي كەرد بۆ ئەوھى پەيوەندىيە كانى نىوان عىراق و توركيا بەرەو ئاسايى بوونەوھ ھەنگاوى بنىت. لەم چوارچۆپەيەدا لە دواى دەرکەوتنى داعش ھەر دوو وڵات لە ژىر رۆشنايى بوونى ھەرەشە لەسەر ئاسايشى نەتەوھىي بە ھاوبەشىي كاربانكرد بۆ رووبەر و بوونەوھى رىكخراوى ناوبراو. ھەرچەندە توركيا لە سەرەتادا نەيتوانى ھەلۆپستىكى توند بەرامبەر رىكخراوى داعش وەرگىرت. چونكە بەشىك لە دىبلۆماتە توركەكان لە لايەن داعشەوھ بە بارمەتە گىرابوون لە كاتى كۆنترۆلكردنى موسلدا. ھەر دوو وڵات لە گۆشەنىگاي داينكردنى ئاسايشى نەتەوھىي و كۆتايىھىتان بە ھەرەشە كانى داعش لە چوارچۆپەيى رووبەر و بوونەوھى تىرۆردا تواناكانى خۆيان خستەگەر. عىراق بە ئامانجى پىدانى مەشقى سەربازىي داواى يارمەتى لە ئەنقەرە كەرد. ھەرەھا لە ميانەى ئۆپەراسىيۆنى ئازادكردنى تكريتدا لە ئادارى ۲۰۱۵ دا توركيا

دوو فرۆكەى كارگۆى يارمەتى سەربازىي رەوانەى عىراق كەرد. ۲۶

۲۳- ھەمان سەرچاوھ، ل. ۵۸.

24- Zeynep Şahin, ھەمان سەرچاوھى پىشوو، S.58.

۲۵- ھەمان سەرچاوھ، ل. ۶۰.

26- Aslan A, Türk dış politikasını anlamak için kurumsal bir çerçeve: otonomi arayışı kuruluşundan bugüne Ak Parti dış politikası, SETA analiz dergisi, sayı:41, 2018, S.61.

ههروهك پىشترىش ئاماژه مان پىكرد له ده رئه نجامى كۆنترۆل كوردنى ناوچه يه كى به رفرافوانى عىراق له لايهن داعش قهيرانىكى قوولى ئەمنىي له و لاتهدا هاته كايه وه. ئەم پىشهاته وای له توركييا كرد به ئامانجى دابىن كوردنى ئاسايشى سنوور و دوورخستنه وهى هه ره شه كان ستراتىژيه تى «ئاسايشى بىسنوور» بخاته بوواری جىبه جىكردنه وه. ئەم دۆخه ناهه موارهى كه له دواى داعش له عىراقدا گوزهرى ده كرد، رىگا خۆشكهر بوو بو هه يژبوونى گرووپه چه كداره كان. بىگومان په كه كه په كىك بوو له و بنیادانهى كه سوودىكى زۆرى بىنى له دۆخى عىراق به ئاراستهى فراوان كوردنى پانتايى هه ژموونى له و لاتى ناوبراودا. ئەم حاله ته ش دژى به رژه وه ندىيه ئەمنىي و سياسىيه كانى توركييا بوو له عىراقدا. هه ر بۆيه حكومه تى ئەنقهره له چوارچىوهى ستراتىژيه تى بىسنووردا، له هه نگاوى په كه مدا هه لسا به جىبه جىكردنى ئۆپه راسىۆنىكى سه ربازيى به رفرافوان له عىراق و سوريا، له دژى چه كدارانى په كه كه، به ئامانجى كۆتاييه تىنان به هه ژموونى رىكخراوى ناوبراو له ناوچه كه دا. ده كرپت ئەم ئۆپه راسىۆنانهى توركييا به ده ستىوه رداىكى سه ربازيى ناوزه ند بكه ين. ۲۷

توركييا له چوارچىوهى ستراتىژيه تى «ئاسايشى بىسنوور» دا به ئامانجى دابىن كوردنى ئاسايش له به شى باشوورى و لاته كهى، هه و لىدا چه ند بنكه يه كى سه ربازيى له عىراق بنیاد بنىت. ئامانجى توركييا له دامه زراندى ئەم بنكه سه ربازيانه له ده ره وهى سنوورى جوگرافىاى خۆى به تايهت له عىراقدا، دانانى هه ژموونى سه ربازييه له سه ر ئەو و لاته. له پال ئەمه دا ئەنقهره هه و ل دەدات رىگىرى بكات له هىرشى چه كدارانى په كه كه و ده سته به ركردنى ئاسايشى سنوور له ده ره وه و دوور له سنوره كانى خۆيدا. هه روه ها پالپشت به م بنكه سه ربازيانه توركييا ده توانىت رىگىرى بكات له فراوانبوونى هه ژموونى په كه كه له ناوچه ناسه قامگيره كاندا، به تايهت ناوچهى شنگال. هه روه ها بوونى ئەم بنكه سه ربازيانه وه ك به رپه رچدانه وه په كه (ردع) بو ئەو هه ره شانەى كه ده كرپنه سه ر ئاسايشى توركييا له نىو خاكى عىراقدا. به برىوى توركييا ئاماده يى و لاته كهى له عىراق له روى سه ربازييه وه، رۆلپكى گرنگ ده گىرپت له پارىزگار يكردن له په كىتى و په كپارچه يى خاكى ئەو و لاته، كه ئەو يش سياسه تى له مىژينهى توركييا به هه مبه ر عىراقدا. له پال هه موو ئەمانه دا توركييا هه و لده دات له رىگه ي ئەم بنكه سه ربازيانه وه رىگىرى بكات له دروستبوونى هه ر رىكخراوىكى سه ربازيى له عىراق، كه بىته مایه ي دروست كوردنى هه ره شه له سه ر ئاسايشى نه ته وه يى توركييا. به گشتى ده كرپت ئامانجى سه ره كى توركييا له دامه زراندى بنكه سه ربازييه كانى له عىراق و ناوچه كه دا، له پال دوورخستنه وهى هه ره شه ي گرووپه چه كداره كان، برىتى بىت له ويستى ئەو و لاته له ئاراسته كوردنى هاوكىشه سياسى و ئابورىه كانى عىراق به پىي به رژه وه ندىيه بالاكانى.

هه روه ها بوون به خاوه ن برىار له ده ستىشان كوردنى داها تووى عىراقدا. ۲۸

له م سالانهى دوايىدا هاوكات له گه ل فراوانبوونى جموجۆلى گرووپه چه كداره كان، ژماره ي بنكه سه ربازييه كانى توركييا له عىراق و هه رىمى كوردستاندا، به رىژه يه كى به رچاو زياديان كردووه. سه بارهت به و ئۆپه راسىۆنه سه ربازيانهى ئەم دوايىانهى توركييا، وه زىرى ناوخۆ (سوله يمان سۆيلو) له لىكدوانى كدا ئاماژه ي به وه دا «توركييا له هه و لى دامه زراندى بنكه يه كى سه ربازيديه له ناوچه ي مه تينه ي هه رىمى كوردستان، له پىناو رىگه گرتن له ها تووچۆى چه كدارانى په كه كه بو قه ندیل». ئەم هه و له هه ژموون گه رايانهى توركييا له سه ر خاكى هه رىمى كوردستان و عىراق، نىگه رانى به رپرسانى به غدادى لىكه و تووه ته وه. به هۆى ئۆپه راسىۆنه سه ربازييه كانى ئەم دواييهى توركييا، وه زاره تى ده ره وهى عىراق بانگه يشتى بالىۆزى توركيياى له به غداد كردووه و تىبىنى دىبلۆماسى

27- Mustafa altın Pınar, Sınırsız güvenlik, güvenlik çalışmaları dergisi, sayı:20, cilt:1, Haziran 2018, S.78.

28- Fatih Musulu, Türkiye'nin askeri üs stratejisi ve Irak, هه مان سه رچاوه ي پىشوو, S.15-16.

پىداۋە. چۈنكى عىراق تەۋاۋى ئۆپەراسىۋنە سەربازىيەكانى تۈركىيا بە لىدان لە سەرۋەرىي و دەستىۋەردان لە كاروبارى ناخۆ ھەژماردەكات.۲۹

بەگشتى لەم سالانەى دوايى دا حكومەتى ئەنقەرە چەندىن ئۆپەراسىۋنى سەربازىي لەسەر خاكى ھەرىمى كوردستان ئەنجامداۋە. كە گرنگىزىن بىرئىيە لە چنگ ۱، چنگ ۲، چنگ ۳، چنگە ھەلۆ، ھەورەبروسكە، چنگە پلىنگ و دوايىن بىر چنگ قىل. تۈركىيا لە چوارچىۋەى ستراتىيەتى بەرەنگار بونەۋە ئەم ئۆپەراسىۋنەى لەسەر خاكى ھەرىمى كوردستان ئەنجامداۋە. ئەگەرچى كاربەدەستانى ئەنقەرە ئامانجى ئەم ھىرشە سەربازىيە لە ژىرناۋى رووبەرۋوبونەۋەى تىرۆر ۋەسەف دەكەن، بەلام لە راستىدا ئامانجى سەرەكىي تۈركىيا لەم ئۆپەراسىۋنە دانانى ھەژمونى سەربازىي زياترە لەسەر خاكى عىراق و ھەرىمى كوردستان. ھەروەھا ئەم ئۆپەراسىۋنە بەرجەستەى ئەو گۇرپانكارىيە جەۋھەرىيە كە لە سىياسەتى دەرۋەى تۈركىيا ھاتوۋەتەبوون. ھەرۋەك پىشوتىش ئامازەمان پىدا ئەنقەرە لەم دوايىدا ھەۋلىداۋە لە رىگاي ھىزى سەربازىيەۋە بەرژەۋەندىيە ئابورى و سىياسى و ئەمنىيەكانى خۆى دەستەبەربكات. چىگەى ۋەبىرھىنەۋەىيە نيورپالىستەكان فاكترى ھىز بە گرنگىزىن و كارىگەرتىن ئامراز دادەنن لە بەدپىنەنى بەرژەۋەندىيە نەتەۋەىيەكان لە ژىنگەى دەرۋەدا، ھەر بۆيە ئەم ئۆپەراسىۋنەى تۈركىيا دەكرىت لەم گۆشەنىگايەۋە لىكدانەۋەى بۆ بكرىت.۳۰

۳.۲. كۆنترۆل كىشەى ناخۆي كوردەكان

كىشە ئەتنىكىيەكان ھۆكارىكى سەرەكىن لەسەر كارىگەرىي سىياسەتى دەرۋە بە سىياسەتى ناخۆۋە. چۈنكى بە گشتى گىرتە ئەتنىكىيەكان بە دەستىۋەردانى ھىزىكى دەرەكى لە كىشەيەكى ناخۆي دەرەچىت و رەھەندىكى نيۋدەۋلەتى ۋەردەگرىت. ئەمەش ۋا لە دەۋلەتى خاۋەن كىشە دەكات تەۋاۋى ھەۋلەكانى خۆى لە ژىنگەى دەرۋە بخاتە گەر، تاكو بتوانىت كىشەكە بە رەگەزىكى ناخۆيى بناسىنن. ھەروەھا تەۋاۋى تۈۋانكانى خۆى بە كاردىنن بە ئامانجى رىگرىكردن لە دەستىۋەردانى دەرەكى لە كىشە ناخۆيەكاندا. بەلام سەرەپاى ئەم ھەۋلەنە، بە ھۆى سىروشتى سىياسەتى ناخۆيى دەۋلەتەكان، سەرەكەۋتوۋ نابن لە رىگرىكردن لە بە نيۋدەۋلەتى بوونى كىشە ئەتنىكىيەكانىدا. پالپشت بەم فاكترە كىشە ئەتنىكىيەكان رۆلى سەرەكى دەگىرن لە ئاراستە كىشە رەفتار و ھەلسوۋكەۋتى دەۋلەتان لە دىنەى دەرۋەدا، كىشە ئەتنىكىيەكان لەسەر ئاستى كۆمەلگەى نيۋدەۋلەتى فاكترىكى گىرنگە لە دانانى كارىگەرى لەسەر ھىزى دەۋلەت و پەيوەندىيە دوۋلايەنەكانى، دواچار كىشەى ئامازەپىكراۋ رەنگدانەۋەى دەپىت لەسەر چۆنىەتى پەيوەندىيەكانى ئەو ۋلاتە لەگەل ژىنگەى دەرۋەدا. لەپال ھەموو ئەمانەدا كىشەى ناۋبراۋ رۆل دەگىرپىت لە بەرتەسكردنەۋەى لىھاتوۋى دەۋلەت لە جوۋلەكردن لە نيۋ سىستەمى نيۋدەۋلەتىدا. لە ھەموۋى گىرنگىر بە ھۆى گىردانى سىياسەتى ناخۆيى بە سىياسەتى دەرۋە، دەۋلەتان ناچار دەبن زياتر لەسەر بنەماى ئاسايش، رەفتارى خۆى لە سىياسەتى دەرۋە ۋىنا بكات. ھەر بۆيە دەۋلەتان تاكو بتۈۋان لەسەر ئاستى دەرۋەدا سىياسەتتىكى كارىگەر و بەھىز پىدا بەكەن، پىۋىستە لە ناخۆدا تا پادەيەكى بەرچاۋ يەكىتى و يەكگرتوۋى دەستەبەر بەكەن.۳۱

29- Hasan Köse Balaban, 2021'e girerken Türk dış politikasının dönüşümü, <https://www.perspektif.online/2021e-girerken-turk-dis-politikasinin-donusumu/>, (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2022).

30- Bilal Sambar, Pençe-kilit operasyonu Şengal'in kilidini açacak mı?, <https://www.indyturk.com/node/501241/türkiyeden-sesler/pençe-kilit-operasyonu-şengalin-kilidini-açacak-mı>, (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2022).

31- Erol Kurubaş, Etnik sorun-Dış politika ilişkisi bağlamında Kürt sorununun Türk dış politikasına etkileri, Ankara avrupa çalışmaları dergisi, sayı:8, cilt, :1, 2017, S.46.

به گشتى كيشه ئەتنيكييه كان له چند روويه كه وه كارىگه رى داده نيت له سه ر سياسه تى ده ره وهى ده وله تان، به رته سكر دنه وهى توانا و ليهاتوويى به ئاراسته ي جووله كردن له ژينگه ي ده ره وه دا، پيشاندانى و ينه يه كى ناشيرين به جيهانى ده ره وه، ته نانه ت هه نديك جار زه مينه سازى ده كات بو ده ستتيوه ردانى ده ره كى له كاروبارى ناوخو دا. به پشتبه ستق به م هو كارانه ده كر يت بگوتريت نهو ده وله تانه ي خاوه ن كيشه ي ئەتنيكين له ناوخو دا، قورسه بتوانن له ژينگه ي ده ره وه دا سياسه تىكى به هيز پياده بكهن. يا خود په يونديه كى ته ندروست به ستق، به تاييه ت له گه ل ولاتانى دراوسيدا. ۳۲

سه باره ت په يوه نديه كانى نيوان عيراق و توركيya، ليكه وته كانى كيشه ي كورد له مه ر په يوه نديه دوو لايه نه كاندا پارادوكسييه، واتا مه سه له ي كورد هه نديك جار ده بيته فاكته ريكى ئه رينى له په يوه نديه كاندا، چونكه هه ر دوو ده وله ت له گو شه نيگاي بوونى هه ره شه له سه ر ئاسايشى نيشتمانيى، به هاوبه شى مامه له له گه ل پرسه كه دا ده كه ن. به لام كيشه ي ناوبراو هه نديك جار زه مينه سازى ده كات بو گرژبوونى په يوه نديه كانى نيوان هه ر دوو ولات. بو نمونه هه ر دوو ولات له هه نديك قوناغدا پرسه كه وه ك كارتىكى فشار له دژى يه كتر به كارده هينن. له سه رده مى حكومراني به عس له عيراقدا، رژيمى ناوبراو له رووى ماددى و سه ربازيه وه يارمه تى چه كدارانى په كه كه ي ده دا، له پيناو لاواز كردنى پيگه ي توركيya له ناوچه كه دا و سه رقال كردنى ولاته كه به كيشه ناوخوييه كانه وه. له به رامبه ر ئەمه دا حكومه تى ئەنقهره له دواى سالى ۲۰۱۰ وه، به تاييه ت له پاش كه مبوونه وهى هه ژموونى له سه ر حكومه تى ناوه ندى هه ولى دا په يونديه كانى له گه ل هه ريمى كوردستاندا په ره پييدات، بو ئە وهى بتوانيت هاوسه نكيه ك به ينيته دى له سياسه تى ده ره وهى له هه مبه ر عيراقدا. ۳۳

به شيوه يه كى گشتى به دريژايى ميژوو، عيراق و توركيya له سه ر بنه ماي دابين كردنى ئاسايش مامه له يان له گه ل پرسى كورد كردوو له ولاته كانياندا، ئەم دۆخه ش ره نگدانه وهى هه بووه له سه ر په يوه نديه دوو لايه نه كانى ئەم دوو ولاته. هه ر له م چوارچيويه دا هه ر دوو ده وله ت له گو شه نيگاي بوونى هه ره شه له سه ر ئاسايشى نه ته وه يى، به هاوبه شى دژايه تى هه ر جو لانه وه يه كى چه كدارى كورديان كردوو، كه به ئاراسته ي به ده سته ينانى مافه كانيان به ئەنجاميان گه ياندوو. شاينه ي باسكردنه په يوه نديه كى ئوتتوكلتوورى بوونى هه يه له نيوان كورده كانى عيراق و توركيya، هه ر ئەمه ش واى كردوو هه ر جو لانه وه يه كى سياسى و چه كدارى كورده كانى عيراق، راسته وخو كارىگه رى ده بيت له سه ر كورده كانى توركيya، بيگومان پيچه وانه كه شى راسته. ۳۴ ريزگرتن له سه روه رى يه كتر و پاراستنى يه كپارچه يى خاك، له گرنگرين ئەو بنه مايانه ن كه به دريژايى ميژوو، سياسه تى ده ره وهى توركيya له به رامبه ر عيراقدا له سه ر بنيادنراوه. بيگومان بوونى ريژه يه كى زورى كورد له نيو خاكى هه ر دوو ولات، رۆلئىكى گرنگى بينيه له وهى توركيya سياسه تىكى له م چه شنه له هه مبه ر عيراقدا پياده بكات. هه روه ها به رپرسانى ئەنقهره له و بروايه دان هه ر دابه شبوونىكى عيراق له سه ر بنه ماي ئەتنيكى، راسته وخو ره نگدانه وهى ده بيت له سه ر يه كگرتوويى و ئاسايشى نه ته وه يى توركيya. هه ر ئەمه ش هو كار يه كه واى كردوو توركيya له زوربه ي قوناغه كاندا سياسه تىكى لاواز و ناكارىگه ر له هه مبه ر توركمانه كانى عيراقدا بگريته به ر. پرسى كورد رۆلئىكى كارىگه رى گيپرا له وهى كه توركيya دژايه تى پرۆسه ي داگيركارى عيراق بكات له لايه ن ئەمريكاوه. چونكه توركيya پيى وابوو له ئەنجامى ده ستتيوه ردانه سه ربازيه كانى ئەمريكا له عيراق و

۳۲- هه مان سه رچاوه، ل. ۴۸-۴۹.

33- Ali balci, Recep Tayyip gurler ve Zana Baykal, "Türkiye'nin Irak politikası 2015", Türk dış politikası yıllığı 2015, Burhanettin Duran ve Kemal inat (ed)., SETA yayınları, Ankara, 2015, S.162.

34- Özlem Durak, Ak parti döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak politikası: gerginlikten uzlaşmaya, yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul, 2010, S.135.

رۆژه لاتى ناوه راستدا، ته واوى هاو کيشه سياسيه کانى ناوچه که گۆرانکاریان به سه ردا دیت و نه گه ره کانى هاتنه کایه ده ولته تی کوردستان زیاتر ده بیت. ۳۵

له گۆشه نیگای کاربه دهستانی نه نقه ره وه، دامه زانندی ده ولته تی کوردستان ره نگدانه وه یه کی نه رینی ده کاته سه ر تورکیا، چونکه ئەم وڵاته له ناو خۆدا خاوه نی قه باره یه کی گه وه ی پیکهاته ی کورده. هه ر ئەم فاکته ره یارمه تیده ر بووه، ماوه یه کی دوور و درێژ تیروانینی ئاسایشی ده ولته تی تورکیا له سه ر هاتنه کایه ی قه وار یه کی کورد بووه له باکووری عێراقدا. چونکه بوونی ده ولته تی کوردستان راسته خۆ ده بیته سه رچاوه یه کی هه ره شه له سه ر یه کپارچه یی خاک و ئارامی ناو خۆیی تورکیا. هه رچه نده گه شه کردنی په یوه ندیه کانی ئەم دواییه ی هه ریمی کوردستان و تورکیا تا راده یه کی باش بووه مایه ی تیکشکانندی ئەم تیروانینه ته قلیدییه. به لام ریفرا ندۆمی سه ره بخۆیی هه ریمی کوردستان (۲۰۱۷) دووباره ئەندیشه و دلاره وکی خسته ناو دلی کاربه دهستانی تورکیا به ئاراسته ی هه لوه شانده وه ی عێراق. نه نقه ره ئەم پیشهاته ی هه ریمی کوردستانی به جۆریک له مه ترسی ده رخست، له سه ر ئاسایشی کۆمه لایه تی وڵاته که ی. چونکه ئاسایشی کۆمه لایه تی تورکیا خاوه ن بنیادیکی له رزۆکه به هۆی ئەوه ی له سه ر بنه مایه کی ئەتینیکی ریکخراوه. هه ر ئەمه ش فاکته ریکی گرنکه به پیی دیدو تیروانینی کاربه دهستانی ئەنقه ره، دامه زانندی ده ولته تی کوردستان ته نها بابه تیکی په یوه نیدار نییه به داها تووی عێراقه وه، به لکو به پیچه وانه وه بابه ته که بریار له سه ر چاره نوسی تورکیا و ته نانه ت ناوچه که ش ده دات. به پشتبه ستن به و فاکته رانه ده کړیت بگوتړیت پرسى کورد رۆلێکی یه کلاکه ره وه ده گێړیت له دارشتنی چوارچیوه ی په یوه ندیه کانی نیوان عێراق و تورکیا، یاخود به واتایه ی تر پرسى ناوبراو به برپه ی پشتی په یوه ندیه کانی نیوان هه ر دوو وڵات داده نریت. ۳۶

تورکیا به ئاراسته ی دابه زانندی ئاستی لیکه وته نه رینییه کانی پرسى کورد له سیاسه تی ده ره کیدا، له سالی ۲۰۰۹ دا (پروژه ی ناشتی) له ناو خۆی وڵاته که ی ده ستپیکرد. حکومه تی ئەنقه ره به ئاراسته ی سه رخستنی پرۆسه ی ناوبراو له سه ر ئاستی ده ره کی و ناوه کییدا چه ندین هه نگاوی گرت به ر. له سه ر ئاستی ده ره کی هه ولی بره ودانی په یوه ندیه کانی دا له گه ل هه ریمی کوردستان. هه لویستی کاربه دهستانی هه ریمی کوردستان له هه مبه ر چالاکیه کانی په که که یه کیکی تر بوو له هۆکاره کانی دووباره دارشتنه وه ی په یوه ندیه کانی هه ریمی کوردستان و تورکیا به ئاراسته ی گه شه پیکردنی. له میانه ی پرۆسه ی ناشتییدا له نه ورۆزی ۲۰۱۳ دا نه مه یه کی ریه ری ریکخراوی په که که (عه بدوللا ئۆجه لان) خویندرا یه وه، که تاییدا داواکرا چه کدارانی په که که بچه ده ره وه ی سنووره کانی تورکیا. بیگومان مه به ست له ده ره وه ی سنووره کانی تورکیا، جیگیربوونی چه کدارانی په که که یه له نێو خاکی هه ریمی کوردستاندا. هه ر له م باره یه وه سه رۆکی حکومه تی هه ریمی کوردستانی ئەوکات (نیچیرقان بارزانی) له لیدوانیکیدا ئاماژه ی به وه دا «وه ک حکومه تی هه ریمی کوردستان له پیناو سه ره که وتنی پرۆسه ی ناشتی ئاماده یین هه رچییه ک پیویست بیت به ئەنجامی بگه یه نین». له هه مبه ر ئەمه دا حکومه تی ناوه ندی به غداد هاوشیوه ی کاربه داستانی هه ریمی کوردستان پیشوازییه کی گه رمی له پرۆسه ی ناشتی نه کرد، ته نانه ت کشانه وه ی هیزه کانی په که که به ئاراسته ی خاکی عێراق به هۆکاری دروستبوونی ناسه قامگیری و ده ستیوه ردان

35- Erkan Avcı, 2003 ABD'nin işgali sonrası Türkiyenin Irak politikası ve PKK sorunu(2003-2013), Uluslararası stratejik bakış dergisi, sayı:32, Eylül 2014, S.3.

36- Serhun Al, Kürtler, olası kürt devleti ve Ortadoğu, Ortadoğu Araştırmalar merkezi , sayı:64, Sayı:6, Ekim 2018, S.47.

له كاروبارى ناوخۆى نىشان ۳۷.۱د

به شىۋەيه كى گشتى كاتىك له چوارچىۋەى پرسى كورد، هه لۆهسته له سهر په يوه ندىيه كانى نيوان عىراق و توركي ده كه ين، ئەوا به شىۋەيه كى ئاشكرا بۆمان روون دەپتەۋە، كه خالى بنه رەتى برىتى بووه له دەستە بەر كوردنى ئاسايش. ئاشكرايه هەر دوو ۆلات هەر له سەرەتاي دامەزاندنيانەۋە خاۋەندارىه تى پرسىكيان كوردوۋە به ناۋى «كىشەى كورد» كه له رووى تايه تەندىي و تواناي كاريگەرييان له چەند رەهەندىكەۋە هاوشىۋەن. ۳۸. ۴.۲. دەسە لاتخوازی و به هیزبوون

۴.۲.۱. به هیزبوونی پىنگەى جیۆپۆلۆتىكى توركي

يه كىك له پىشهاته هه ره گرنگه كانى قۇناغى دواى جهنگى سارد، برىتى بوو له هاتنه كايەى هەل و مەرچىك، بۆ دووباره دارپشتنهۋەى كارلىكە هەريمايه تىيه كان. له م قۇناغه نوپیه دا كارلىكە هەريمايه تىيه كان گۆرانكارىيه كى رادىكالىيان به خۆيهۋە بىنى، كه له رابردوودا به هۆى زالبوونى رىكخستنى دووجه مسه رىي له سەر سيستمى نيودهۋلە تىي، جۆرىك له دابران بوونى هه بوو. له قۇناغى جهنگى ساردا جوولە و يه كه كانى نيو سيستمى هەريمايه تىي راسته وخۆ په يوه ست بوون به ستراتىيە تى هەر دوو زلهيز (ويلايه ته يه كگرتوۋه كانى ئەمريكا، يه كىتى سۆقىه تى جارن)، ياخود به مانايه كى تر كارلىكى نيوان يه كه هەريمىيه كان راسته وخۆ له ژىر سىبەرى هەژموونى هەر دوو زلهيز وينا ده كرا. به لام له قۇناغى دواى جهنگى ساردا، بنىادىكى فرە ئەكتەر له سيستمى هەريمايه تى هاته كايهۋە. ئەم هه لومەرجه نوپیه پالنه رىكى گرنگ بوو له هه مبه ر هاتنه كايەى گۆرانكارى له سىاسه تى دەرەۋەى توركيادا به تايه ت له هه مبه ر رۆژه لاتى ناۋه راستدا. ۳۹.

كارلىكە ستراتىيە هەريمايه تىيه كان، له لايەك يارمه تىدەر بوون بۆ يه كه هەريمايه تىيه كان، بۆ ئەۋەى له پانتاييه كى فراواندا جوولە بكەن، له لايەكى تر بووه مايەى هاتنه كايەى كۆمه لىك ئالنگارى له سەر ئاسايشى خودى يه كه كان. بۆ هونە وه ك هیزىكى هەريمايه تى توركي، به دەر له ئەنداميه تى هاوپه يمانىيه تى باكورى ئەتله سى (NATO) له ناۋچەى رۆژه لاتى ناۋه راستدا هه ستا به دارپشتنى سىاسه تى دەرەۋەى خۆى له سەر بنه ماي به دىپه تىنانى به رژهۋه ندىيه نه تهۋه ييه كان. هه روه ها توركي هه ولىدا ئەو هه لومەرجه نوپیه، كه له دەرئەنجامى كارلىكە هەريمايه تىيه كان، كه له قۇناغى دواى جهنگى ساردا هاتنه ئاراۋه، به شىۋەيه كى ژىرانه به ئامانجى دانانى هەژموون و جىۆپۆلۆتىكى خۆى له ناۋچە كەدا به كاربه يتىت. ۴۰.

هه روه ها هه لكه وته جوگرافيه كەى فاكته رىكى يارمه تىدەر بۆ ئەۋەى توركي وه ك هیزىكى هەريمى بتوانىت رۆللىكى يه كلاكەرەۋه بگىرپىت له ئاراسته كوردنى هاوكيشه سىاسى و سه ربازى و ئابورىيه كانى ناۋچە كەدا. توركي له ناۋه ندى سى كيشوهرى گرنگى جيهاندايه. ئاسيا، ئەوروپا و ئەفريقا. ئەو پىنگە يەش له كۆنەۋه يارمه تىدەرى توركي بووه بۆ ئەۋەى فراوانتر و زياتر كارلىكى هەريمى و نيودهۋلە تى له هه موو ئاسته سىاسى و ئابورى و ئەمىنيه كاندا هه يت، به كارتىكردن و كه وتنه ژىر كاريگەرى كۆى فاكته رو ره گەزه كان. هه روه ها له رووى سىاسى و دىپلوماسيشهۋە، توركي به رده وام سوودى له پىنگەى جىۆپۆلۆتىكى خۆى بىنيوه، بۆ دانانى هەژموون

37- Bilal Nergiz, Ak parti dönemi Irak, Suriye ve İran ilişkilerinde kürt meselesi (2002-2010), https://www.academia.edu/50070870/Kitap_b%C3%B6l%C3%BCm%C3%BC_Bilal_Nergiz_Ama%C3%A7_Ara%C3%A7_Sorunsal%C4%B1_T%C3%BCrkiyenin_K%C3%BCresel_Akt%C3%B6r_Olma_%C4%B0ddias%C4%B1, S.157.

۳۸- هه مان سه رچاۋه، ل. ۱۶۹.

39- Ahmet Davutoğlu, stratejik derinlik, Kure yayınları, 78.baskı, İstanbul, Haziran 2012, S.398.

۴۰- هه مان سه رچاۋه، ل. ۳۹۸.

له سهر ته و او ي پيشهاته كانى ناوچه ي رۆژه لاتى ناوه راست. ۴۱

توركييا به هۆي هه لكه وته جوگرافيا كه يه وه رووبه پرووى چه ندين كيشه و گرفت بووه ته وه. قهيرانه كانى رۆژه لاتى ناوه راست به شيويه يه كى راسته وخۆ و ناراسته وخۆ له گه ل توركيادا له په يوه نديدان. ئەم دۆخه ش واى كى ر دووه توركييا ستراتىييه تىكى فره ره هه ند له گه ل ولاتانى ناوچه كه دا پياده بكات، كه له گه ل ياندا له په يوه نديدايه. توركييا به حوكمى جيوستراتىييه كه يه وه به ناراسته ي چاره سه ر كى كيشه كان و فراوان كى ردى ناوچه ي كارتى كى ردى چه ندين ستراتىييه تى گرتووه ته بهر. ۴۲

له دواي وه رگرتى دهسته لات له لايه ن پارتى داد و گه شه پيدان له سالى (۲۰۰۲)، له سياسه تى ده ره وه ي توركيادا له هه مبه ر ولاتانى رۆژه لاتى ناوه راست، له رووى چۆنايه تيه وه گۆرانكارى جه وه ه رى به خۆيه وه بينيوه. بهر له هه موو شتىك ئەم گۆرانكارىيه ده رنه نجامى ئەو ستراتىييه ته نوپيه بوو، كه ئە كپارتى خستيه بوواري جييه جيكر دنه وه. ئەم ستراتىييه ته له ژىر كاريگه رى ديد و بۆچونه كانى (ئه حمه د داو دئوغلو) وينا كرابوو، كه له تىؤرى (قوولايى ستراتىيى) ئاماژه ي پى كى ردى بوو. به بر واي داود ئوغلو توركييا به هۆي فاكته ره جوگرافى و ميژووويه كانه وه، پيوسته له رۆژه لاتى ناوه راستدا سياسه تىكى كاريگه ر پياده بكات، تاكو بتوايت رۆلى سه ر كى ردايه تى كى ردى ناوچه كه بگرتيه ئەستۆ. له م چوارچۆيه يه دا له هه نگاوى يه كه مدا توركييا هه ولى دا ته و او ي كيشه كانى له گه ل ولاتانى دراوسى سفر بكاته وه و به ناراسته ي چاره سه ر كى ردى كيشه كانى ناوچه كه، ديبلۆماسيه تىكى فره ره هه ند جييه جى بكات. بىگومان قهيرانه كانى ئەو كاته ي عىراق زه مينه سازى كى ردى بۆ جييه جيكر دنى ئەم ستراتىييه ته نوپيه. ستراتىييه تى ناوبراو هۆكارىكى گى رى بوو بۆ ئە وه ي توركييا به تايه ت له سهر ولاته عه ره بيه كانى ناوچه كه بپته خاوه ن برپار و رۆلى رابه رايه تى بينيت. به گشتى توركييا له ژىر رۆشنايى ئەم ستراتىييه ته دا، له لايه ك هه ولى گه شه پيدانى په يوه ندييه ئابوورى و سياسيه كانى له گه ل ولاته عه ره بيه كان، له لايه كى تر بۆ چاره سه ر كى ردى كيشه بنه رته تيه كانى ناوچه كه هه ولى نيوه نديگى ردا. ستراتىييه تى سفر كى ردى وه ي كيشه كان له م قۆناغه دا به فاكته رى كى گى رى ده بينزا، له به هتزر كى ردى پىنگه ي جيؤپۆلۆتىكى توركييا له ناوچه كه دا. له م قۆناغه دا ولاته عه ره بيه كان به سه ر كى ردايه تى توركييا هه ولى ياندا رى گى رى بكه ن له جييه جيكر دنى ئۆپه راسيؤنى داگى ر كى ردى عىراق له لايه ن ئەم رى كاوه. ۴۳

گوزه ر كى ردى كۆمه لىك رووداو له ناوچه كه دا، به تايه تى پرۆسه ي به هارى عه ره بيه ي، واين له توركييا كى ر جارى كى تر بگه رپته وه سه ر سياسه ته رى اليستيه كان، و اتا زياتر له روانگه ي به رژه وه ندييه كانى خۆيه وه مامه له له گه ل ژىنگه ي ده ره وه دا بكات. ئاشكرايه پرۆسه ي به هارى عه ره بى (۲۰۱۱) بووه مايه ي گۆران له سيسته ماتىكى په يوه ندييه كان و هاتنه كايه ي قه يرانى كى سياسى و ئەمنى قوول له ناوچه كه دا. هه ره ها هۆكارىك بوو بۆ گۆرانى هاوسه نگى هتزر له ناوچه كه دا و دروستبوونى به ريه ككه وتنى كى قوول مه زه بيه ي. به گشتى وه ك تافى كى ردى وه يه ك بوو له به رده م سياسه تى ده ره وه ي توركيادا له هه مبه ر توانا و ليه اتووى ئەو ولاته بۆ دۆزى نه وه ي چاره سه رى قهيرانه كه. ۴۴

به شيويه يه كى گشتى پرۆسه ي به هارى عه ره بيه ي گورزى كى كوشنده ي دا له سياسه تى ده ره وه ي توركييا، به گشتى ستراتىييه تى سفر كى ردى وه ي كيشه كان به ديارى كراوى. چونكه پرۆسه كه كۆمه له فاكته رى كى هتينايه كايه وه كه

۴۱- شمال حسين، بنه ماکانى سياسه تى ده ره وه، هه مان سه رچاوه ي پيشوو، ل. ۴۶۹- ۴۷۰.

42- Soner Doğan, Türkiye'nin Ortadoğu'daki askeri üsleri ve ilişkilerin geleceği, INSAMER merkezi, Rapor no:20, Ağustos 2016, S.6.

43- Baskın Oran, هه مان سه رچاوه ي پيشوو، S.405.

44- Şaban Kardeş, Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye'nin Ortadoğu politikasında değişiklikler, Hazar strateji enstitüsü raporu, Bahar 2013, S.72.

بوون بە مايەى تىكچوونى پەيوەندىيەكانى توركىا لەگەل كۆمەللىك ولاتى عەرەبى و ناوچەكە. ئەم دۆخەش لىدانىكى راستەوخۇ بوو لەسەر پىگەى ژىپۆلۆتىكى توركىا. بە تايەت دواى تەشەنەكردى پۇسەى بەهارى عەرەبى بۇ سورىا، دۆخەكە ئەوندەى تر بۇ سىاسەتى دەرەۋەى توركىا زەحمەت و ئالۆز بوو. چونكە پۇسەكە لە سورىادا بەرەو جەنگىكى ناوخۆىى ھەنگاۋى نا، لىكەوتەكانى سنوورەكانى تىپەراند. قەيرانەكە بە جۇرىك بوو كە تەنگەژەيكى ئەمنى و سىاسى قوۋلى لەسەر ئاستى ھەرئىمى و نۆدەۋلەتى ھىنايە كايەۋە. لە پال ئەمەدا قەيرانەكە گرژىيەكى مەزھەبى ھىنايە كايەۋە، كە ئەمەش بووە مايەى فراوانبوونى چالاكىى گرووپە چەكدارەكان. رووداۋە يەك بە دواى يەكەكانى سورىا ھۆكارىك بوو بۇ ئەۋەى توركىا لە سىاسەتى دەرەۋەى خۆيدا، بە ئاراستەى رۆژھەلاتى ناوہراست زياتر تەركىز بخاتە سەر سورىا. قەيرانى ناوبراۋ لە كاتىكدا تەنھا كىشەيەكى دەرەكى بوو لە سىاسەتى دەرەۋەى توركىادا، بەلام لەگەل فراوانبوونى شەپۆلى پەناپەرەن، بەرەو كىشەيەكى ناوخۆىى مىلى دەنا. ھەرۋەك لە بەشەكانى رابردووشدا باسماں كىرد، قەيرانى سورىا يەككىك بوو لەۋ فاكترەنەى كە لەم سالانەى دوايدا بوو ھۆكارىك بۇ دروستبوونى پەيوەندىيەكانى نيوان عىراق و توركىا. لە كۆتاييدا دەرەكى بگوترىت رووداۋەكانى بەهارى عەرەبى بە گشتى، قەيرانى سورىا بە تايەتى، لەم قۇناغەدا بوو ئالنگارىيەكى بەھىز لە بەردەم فراوانبوونى پىگەى جىپۆلۆتىكى توركىا، ياخود بە مانايەكى تر لە سەرەتاي سەرھەلداندا زىانلىكى زۆرى گەياند بە رۆلى سەركردايەتى و پىگەى توركىا لە ناوچەكە. ۴۵

بەھۆى لىكەوتە نەرىننىيەكانى پۇسەى بەهارى عەرەبى، سىاسەتى دەرەۋەى توركىا گۇرانكارىيەكى رىشەى و جەۋھەرى بەخۆيەۋە بىنى. كە ئەۋىش برىتى بوو لە بەرجەستەكردى سىاسەتى رىالىستانە لە پەيوەندىيەكانىدا لەگەل ولاتانى رۆژھەلاتى ناوہراستدا. بە تايەت لە دواى سالى ۲۰۱۵ ۋە حكومەتى ئەنقەرە ھەۋلى دا لە رىگەى بەكارھىنانى ھىزى سەربازى جىپۆلۆتىكى خۆى لە ناوچەكەدا بەرفراۋان بكات. شايەنى باسە ھەرۋەك لە بەشەكانى رابردوودا ئاماژەمان پىدا، رووداۋەكانى بەهارى عەرەبى سەرەپراى ئەۋەى بووە مايەى دروستبوونى قەيرانىكى سىاسى و ئەمنى قوۋل لە ناوچەكە، ھاۋكات ھەلومەرچىكى لەبارى رەخساند بۇ بەھىزبوونى گرووپە چەكدارەكان. بە تايەت فراوانبوونى دەستەلاتى چەكدارانى پەكەكە لە عىراق و سورىادا، پاساۋىكى گرنگ بوو بۇ ئەۋەى توركىا لە چوارچىۋەى پاراستنى ئاسايشى نەتەۋەى، دەستتۆۋەردانى سەربازى بكات لەم دوو ولتەدا. بەم ئاراستەيە سوپاى توركىا لە ماۋەى نيوان سالانى ۲۰۱۵ - ۲۰۲۰ چەندىن ئۆپەراسىۋنى سەربازى لە نىو خاكى عىراق و سورىادا بە ئەنجام گەياند، بىگومان ئەمەش خزمەتتىكى گەۋرەى بە فراوانبوونى بەھىزى جىپۆلۆتىكى توركىا گەياند لە ناوچەكەدا. ۴۶

لەم سالانەى دوايدا سىاسەتى دەرەۋەى توركىا لە پال دەستتۆۋەردانە سىاسىيەكان، بە دانانى بىكەى سەربازى لە دەرەۋەى سنوورى جوگرافى خۆى، گۇرانكارىيەكى گرنگى بەخۆيەۋە بىنى. توركىا لە رىگەى ئەم ستراتىيەتەۋە ھەۋلىدا دووبارە ھاۋكىشە سىاسىيەكانى ناوچەكە بە پىتى بەرژەۋەندىيەكانى خۆى دابرىژىتەۋە. ھەرۋەھا توركىا بە سووردەۋەرگرتن لە سىروشتى پىگە جوگرافىيەكەى، ھەۋلىدا لە روۋى سەربازىيەۋە بىتتە يەككىك لە كارىگەرترىن ئەكتەرەكانى ناوچەكە. ۴۷

45- Mehmet Bostancı, jeopolitik ve jeostratejik bir mücadele alanı olarak Ortadoğu, Arap birliği ve Türkiye açısından bölge analizi, journal of currents researchers on social science, sayı:1, cilt:8, S.217-218.

46- Emre Zeren, Alper Yılmaz ve Ahmet Akbulut, Dijital çağda Davutoğlu döneminden günümüze Türk dış politikasının "Sıfır Sorun" söylemi bağlamında analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi, sayı:15, Cilt:22, 2017, S. 1883.

47 - Hasan AISHQEL ve Mustafa ALWAHAİB, Türkiye'nin askeri üsleri ve sınır dışı operasyonlar (2015-2020), Ayam araştırmalar merkezi, Haziran 2021, S.1.

ئامادەسى تۈركىيا لە رووى سەربازىيەۋە لەسەر ئاستى ھەرىمى و نپودەۋلەتى، يەككە لە دەرتەنجامى گۇرانكارىيەكانى نپو سىياسەتى دەرهۋە. حكومەتى ئەكپارتى ستراتىيەتى «سفرکردنەۋە كىشەكان» بەرجەستەكرد، بەلام تۈركىيا تا سالى ۲۰۱۴ بە شپوۋەكى گۆشەگىر ماىهۋە، ھەر بۆيە لە دواى ئەم قۇناغە، سىياسەتى دەرهۋە خۆى لە ژىر رۇشناىى «نىشتمانى شىن» گەلآلە كرىد. ئەم ستراتىيەتە بوۋە بنەمايەكى گرىنگ و پربايەخ بۇ ئەو دەستتپوۋەردانە سەربازىانەى كە تۈركىيا لەم سالانەى دوايىدا لە ناۋچەكە جىبەجىبى كرىبوو. لەم چوارچىۋەدا تۈركىيا لە دواى سالى ۲۰۱۴ ۋە لەم ۋلاتانەدا بنكەى سەربازىبى دامەزراند، ئەوانىش برىتى بوون لە: (سودان ۲۰۱۷، عىراق ۲۰۱۵، سورىبا ۲۰۱۶، لىبىيا ۲۰۱۹، قەتەر ۲۰۱۶، سۇمال ۲۰۱۷) ۴۸.

سەبارەت بە بايەخ و گرىنگى عىراق لە بەھىزبوونى پىنگەى جىۋپۇلۇتتىكى تۈركىيا، دەكرىت ئاماژە بە چەند فاكترىك بكةىن. ئاشكرايە عىراق لە پال پەيوەندىيە مپژوۋىيى و كلتورىيى و ئابوورىيەكاندا يەككە لە ۋلاتە ھەرە گرىنگەكان بۇ پاراستنى بەشى باشوورى سنوورەكانى تۈركىيا لە رووى ئاسايشەۋە. ھەر بۆيە پارىزگارىكردن لە يەككىتى و يەكپارچەيى خاكى عىراق، لە ئامانجە بنەپەتتىيەكانى سىياسەتى دەرهۋەى تۈركىيا لە ھەمبەر ناۋچەكەدا. ھۆكارە شاراۋەكەى ئەم ئامانجەش دەگەپتەۋە بۇ كارىگەرىيى كىشە و قەيرانەكانى عىراق لەسەر تۈركىيا. شاينى باسە ۋلاتى عىراق لە ماۋەى رابردوودا خاۋەندارىيەتى دوو جەنگى گەۋرەى ناۋچەكەى كرىدوۋە (جەنگى يەكەم و دوۋەمى كەنداۋ). ئەم جەنگانە بە شپوۋەكى نەرىنى قوۋل كارىگەرىيان كرىدوۋەتە سەر پىنگە ژىۋپۇلۇتتىكەكەى تۈركىيا لە گشت بوۋارەكاندا. بۆيە بەرجەستەبوونى پەيوەندىيەكى تەندروست و سەقامگىر لە نپوان عىراق و تۈركىيا دەپتە فاكترىكى ئەرىنى لەسەر كۆى سىستەماتىكى پەيوەندىيەكانى ئەنقەرە لەگەل ۋلاتانى ناۋچەكە بە گشتى. تۈركىيا خاۋەنى نىكەى ۴۰۰ كىلۇمەتر سنوورە لەگەل عىراقدا، ھەر ئەمەش وايكردوۋە ئەو ۋلاتە بىپتە رەگەزىكى گرىنگ بۇ دانانى ھەژموونى تۈركىيا لەسەر ناۋچەكە. ھەر لەم گۆشەنىگايەۋە دەستەبەربوونى ئاسايش و سەقامگىرى لە عىراقدا ئامانجە يەكىنەكانى سىياسەتى دەرهۋەى تۈركىيا ۴۹. بە پالپشت بەو فاكترەرانەى لە سەرۋە ئاماژەمان پىدا بەھىزبوونى پىنگەى تۈركىيا لە عىراق رۇلىكى گرىنگى ھەيە لە فراۋانبوونى ئاستى ژىۋپۇلۇتتىكى تۈركىيا لە ناۋچەكەدا. بۆيە پىنگە ژىۋپۇلۇتتىكەكەى عىراق گرىنگى و تايەتمەندىيى ھەيە لە ھەمبەر سىياسەتى دەرهۋەى تۈركىيا لە ناۋچەكەدا. ھەلكەتە جوگرافىيەكەى، بوونى سەرچاۋە سروشتىيەكان و زورىيى ژمارەى دانىشتوان، لە گرىنگىرەن ئەو رەگەزانەن كە بوونەتە ماىەى بەھىزبوونى پىنگەى عىراق. ھەرۋەھا عىراق بە بەراورد لەگەل ۋلاتانى دىكەى ناۋچەكە لە رووى يەدەگى نەوت و گازى سروشتى دەۋلەمەندە. بە پشتبەستن بەم فاكترەرانە ھەلە ناپىت ئەگەر بلىپىن بەھىزبوونى جىۋپۇلۇتتىكى تۈركىيا بە بوونى پەيوەندىيەكى باشى سىياسى، ئابوورى و ئەمنى لەگەل عىراق تىپەردەپت. ۵۰

۲.۴.۲. مملانىي جىۋپۇلۇتتىكى تۈركىيا و ئىران لە عىراق دواى ۲۰۱۴

پىكدادانە ئەتتىكى و مەزھەبىيەكان، شكستە سىياسىيەكان و زالبوونى دۇخىكى ناسەقامگىر لە گرىنگىرەن ئەو فاكترەرانەن كە بە درىزايى مپژوۋ زەمىنەسازىيان كرىدوۋە بۇ ئەۋەى عىراق بىپتە گۆرەپانىك بۇ دەستتپوۋەردانە نپودەۋلەتتىيەكان و كىپركىنى ھىز لە نپوان ئەكتەرە ھەرىمايەتتىيەكان. بە ئاراستەى دانانى ھەژموون لەسەر عىراق

۴۸- ھەمان سەرچاۋە، ل. ۲۰.

49- Fatih Musulu, Türkiye'nin askeri üs stratejisi ve Irak, S.8. ھەمان سەرچاۋە پىشۋو.

50- Hatem Azeed Ibrahim, Ak Parti döneminde Türkiye'nin Irak politikasında Kuzey Irak faktörü, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakaya, Temmuz 2019, S.69.

له دواى جهنگى به كه مى كه نداوه وه، مملانییه کی توند له نیوان توركیا و ئیراندا دهستی پیکرد. ئەم مملانییه سەرەتا له چوارچۆپوهی بابەتی په یوه ست به كورده كان هاته ئاراهه، به لام له دواى پرۆسهی داگیرکاری به ئاراسته ی به هیژبوونی پیگه ی سوننه كان و شیعه كان له ئیداره دانی عێراق به رده وام بوو. ۵۱

ئەو بۆشاییه ی كه له رووی هیژه وه له عێراق هاته ئاراهه، له دهره نجامی كشانه وه ی هیژه كانی ئەمریکا له سالی ۲۰۱۱ و دهرچوونی بریاری ده ستگیرکردن بۆ جیگره سوننه كه ی سەرۆك كۆمار (تارق هاشمی)، ئەو هۆكارانه بوو به هۆی دروستبوونی گرژی و به ریه ككه وتنی مه زه به ی و زیادبوونی هه ولی به كه هه ریمییه كان به ئاراسته ی دانانی هه ژموون له سه ر عێراق. هاوكات ركابه رایه تی توركیا و ئیران له پیناو دانانی هه ژموونی سیاسی و سه ربازی له عێراقدا چوو قۆناغیكى نوپوه. له دواى ئەم خال ه وه سه ركرده سوننه كانی نیو حكومه تی به غداد داوا ی یارمه تییان له توركیا ده كرد، ته نانه ت (تارق هاشمی) له دواى دهرچوونی بریاری ده ستگیرکردنی، له لایه ن حكومه تی ئەنقهره دالده درا. له به رامبه ر ئەمه دا حكومه ته شیعه گه راییه كه ی به غداد به ته واوی كه وته ژیر ركنقی تاران و له سه ر ئاستی سیاسه تی هه ریمایه تی له هه مبه ر پینشه اته كاندا له گه ل ئیران سیاسه تیكى هاوشیوه ی په یره و ده كرد. له دهرئه نجامی فراوانبوونی پانتایی به ریه ككه وتنه مه زه به بییه كان و زیادبوونی هه ره شه كانی داعش، حكومه تی ناوه ندی به غداد له بوواری ئاسایش و به رگرییدا زیاتر له گه ل ئیراندا هاوبه شی كرد. ۵۲

فراوانبوونی ئاستی هه ره شه كانی داعش و زیادبوونی ئەگه ره كانی هه لوه شانده وه ی عێراق هۆكارێكى گرنگ بوو بۆ ئەوه ی مملانی و كیبرکی نیوان ئیران و توركیا به ئامانجی دانانی هه ژموون له سه ر عێراق له چوارچۆپوه ی ئاسایش و به رگریکردن به رده وام بیت. توركیا، له ماوه ی نیوان سالانی ۱۹۹۱ - ۲۰۰۷ له بوواری ئاسایشدا چه ندین ریکكه وتننامه ی له گه ل عێراق مۆر كرد، به لام له دواى ۲۰۱۱ وه به هۆی تیکچوونی په یوه ندییه كانی له گه ل حكومه ته كه ی مالكیدا، توركیا نه یوانی به پی پی پیو ست بۆشایی هیژ به پی پی به رژه وه ندییه كانی خۆی له عێراق پرېكاته وه. به لام وه رگرتنی ده سته لات له لایه ن (حه یده ر عه بادى) له سالی ۲۰۱۴ دا هۆكارێك بوو بۆ دووباره گه شه كردنی په یوه ندییه كانی نیوان عێراق و توركیا. له م ماوه یه دا دا بئینکردنی ئاسایش له عێراق و ئەنجامدانی كاری هاوبه ش له بوواری به رگریکردن، له گرنگترین پرسه كان بوون له په یوه ندییه دووقۆلیه كان. به لام له گه ل ئەوه شدا ره هه ندی په یوه ندییه كانی نیوان عێراق و ئیران له بوواری ئاسایش و به رگرییدا به به راورد به توركیا زۆر به رفراوان و گشگیرته، بۆ نموونه له دواى سه ره له دانی داعش له عێراقدا كۆمه لى هیژی میلیشیا هاته نه ئاراهه، كه له ژیر كۆنترۆل و هه ژموونی ئیراندا بوون. هه ره ها ئیران له سالانی ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ له پیناو ئەنجامدانی كاری هاوبه ش له بوواری ئاسایش و به رگرییدا، چه ندین ریکكه وتننامه ی واژوو كرد. ئەمه ش یارمه تیده ر بوو بۆ ئەوه ی تاران بتوانیت بۆشایی ئەو هیژه ی كه له دهرئه نجامی كشانه وه ی ئەمریکا له عێراقدا هاتبوو ئاراهه، به ئاراسته ی به رژه وه ندییه كانی خۆی پرېكاته وه. بیگومان ئەم دۆخه ش گرنگی هه بوو له فراوانبوونی بازنه ی جیۆپۆلۆتیكى ئیران له عێراقدا. به گشتی له م قۆناغه دا مملانیی توركیا و ئیران له پیناو دانانی هه ژموون له سه ر عێراق، به ندبوو به و سه ركه وتنه ی له هه مبه ر داعشدا به ده سته ده یتر. توركیا و ئیران له میانه ی ئەو ریکكه وتنه ئەمیانه ی كه له گه ل عێراقدا گرێیان دا بوو، چه ندین كه مپی سه ربازیان دامه زراند به ئامانجی

51- Kevser Aktaş, Suriye ve Irak örnekleri üzerinden Türkiye-İran ilişkileri: işbirliği mi rekabet mi?, Türkiye Ortadoğu çalışmaları dergisi, sayı:1, cilt:5, 2018, S.173.

52- Cenk Tamer, Türkiye ve İran'ın Irak'ta güç tahkim etme çabası: Başika örneği, Gazi üniversitesi sosyal bilimler dergisi, sayı:6, cilt:3, 2016, S.109.

پېداندى راھىتلىنى سەربازىي بە سوپاي عىراق و ھىزەكانى پىشمەرگە. بەلام لىرەدا خالى جياواز لە نىوانىندا برىتتپە لە ۋە، كە ئىران مەشق و راھىتان بە ھىزەكانى (حەشىدى شەعبى) دەكات، توركىاش مەشق و راھىتانى بە ھىزەكانى (حەشىدى ۋەتەنى و پىشمەرگە) دەكات. ۵۳.

لە سالى ۱۶۰۱۶ كەمپى باشىك و ئۆپەراسىۋنى رزگار كوردنى موسل لە گرنگتەين ئەو پرسانە بوون كە بوونە ماپەي بەرپەككە ۋەتتى جىۋپۆلۆتىكى توركىا و ئىران لە عىراقدا. لە كۆتايپەكانى سالى ۱۵۲۰۱۵ بابەتى ھاتتى سەربازانى سوپاي توركىا بۇ نىو كەمپى باشىك، قەيرانىكى قوۋلى لە نىوان بەغداد و ئەنقەرە ھىتايە ئاراو، لەم پرسەدا ئىران پشگىرى تەۋاۋى حكومەتى بەغدادى دەكرد. ۋەك لە بابەتى پىشووئردا باسما كرد، لە سەدەمى حكومەتى ھەيدەر عەبادىدا چەندىن رىككە ۋەتتنامە لە بوۋارى ئاسايشدا لە نىوان عىراق و توركىا بەسترا. ئەنقەرە، لە چوارچىۋە ۋە رىككە ۋەتتنامانەدا لە پىناو رووبەروو بوونە ۋە چەكدارانى داغشدا ھىزىكى بەرفراوانى رەۋانەي كەمپى باشىك كرد. ئەم كردارەي توركىا لە لايەن حكومەتى ئىران بە دانانى ھەژموونى سەربازىي لەسەر عىراق لىكدانە ۋە بۇ كرا. بۆيە ھەر دوو حكومەتى بەغداد و تاران بە شىۋەپەكى توند دژايەتى ئەو ھەۋلەي توركىايان كرد. ۵۴.

لەگەل نىكبوونە ۋە ئەگەرەكانى ئەنجامدانى ئۆپەراسىۋنى رزگار كوردنى موسل، مەملەتتپەكانى نىوان ئىران و توركىا لە بارەي بەشدارىكردن لە ئۆپەراسىۋنى ناوبرا توندتر دەبوو. ئىران لە سالى ۱۵۲۰۱۶ بە شىۋەپەكى توند دژايەتى خۆي لە بەشدارىكردنى سەربازانى توركىا لە ئۆپەراسىۋنى دووبارە كۆنترۆل كردنە ۋە شارى موسل راگەياندا. لە ھەمبەر ئەم ھەلۋىستەدا حكومەتى ئەنقەرەش لەبارەي پرسى بەشدارىكردنى چەكدارانى حەشىدى شەعبى لە ئۆپەراسىۋنەكە ناپەزايى دەربىرى. چونكە بە ھۆي ئەۋەي لەژىر كارىگەرىي و ھەژموونى ئىراندا بوون، توركىا بە شىۋەپەكى گشتىي لە جوۋلە و چالاكىيەكانى حەشىدى شەعبى لە عىراقدا نىگەران بوو. توركىا لە ۋە پروايەدا بوو چەكدارانى حەشىدى شەعبى لە ساتى رزگار كوردنى موسل دەبنە ھەپەشەپەكى گەۋرە لەسەر دانىشتوانە سوننەكەي شارەكە. بە گشتى لەم قۇناغەدا سىياسەتە ناعاقلانپەكانى ئىران و توركىا بە پاساۋى رىگرىكردن لە بەھىزبوونى بەرامبەرەكەي لە عىراقدا، بە ھۆكارىكى گرنگ دادەنرەيت لە بەرفراوانبوونى دەستەلاتى رىكخراۋى تىرۆرىستى داعش لە عىراق و ناۋچەكەدا. ۵۵.

پەككىكى تر لە رەھەندەكانى مەملەتتى جىۋپۆلۆتىكى توركىا و ئىران لە عىراقدا لەم سالانەي داۋىدا، برىتتپە لە پرسى بوونى چەكدارانى پەككە لە ناۋچەي شىنگال و جوۋلە و چالاكىي گروۋپە مىلىشياكانى سەر بە ئىران لە ھەمبەر توركىادا. ھەرۋەك لە بەشەكانى رابردوودا ئامازەمان پىدا، لە داۋى كۆتايپەھاتتى دەستەلاتى داعش لە عىراقدا، چەكدارانى پەككە لە ناۋچەپەكى بەرفراوانى شىنگال بلبوونە ۋە تا رادەپەكى زۇر كۆنترۆللى ناۋچەكەيان گرتەدەست. بوونى چەكدارانى پەككە لەم ناۋچەپەدا، توركىا بە ھەپەشەپەكى جددى دەزانىت لەسەر پىنگە جىۋپۆلۆتىكەكەي لە عىراقدا، لە تەۋاۋى رەھەندەكانى سىياسى و ئابوورى و ئاسايشدا. بۆيە حكومەتى ئەنقەرە بە بەردەۋامى فشار دەخاتە سەر كار بەدەستانى بەغداد و ھەرىم بۇ ۋەدەرنانى چەكدارانى پەككە لە ناۋچەكەدا. چونكە ناۋچەي شىنگال خاۋەن پىنگەپەكى گرنگە بۇ بەرفراوانبوونى ھىزى جىۋپۆلۆتىكى توركىا لە عىراق لە تەۋاۋى ئاستەكاندا (بۇ زانىارى زياتر پروانە بەشى ۱.۳). ۵۶.

53- Ali semin, ھەمان سەرچاۋەي پىشوو, S.4.

54- Kevser Aktaş, ھەمان سەرچاۋەي پىشوو, S.176.

۵۵- ھەمان سەرچاۋە, ل. ۱۷۷.

56- Sercan Çalışkan ve Alper Cezmi, Irat'taki İran destekli milisler neden Türkiye'yi hedef alıyor, <https://orsam.org.tr/tr/irakta-ki-iran-destekli-sii-milisler-neden-turkiyeyi-hedef-aliyor/>, (Erişim tarihi: 22 Nisan 2022).

سەبارەت بە گرنىگى پىنگەي شىنگال بۇ ئىران. بۇ چەند خاۋىك دەگەرتتەۋە: يەككە لە رېرەۋە ھەرە گرنىگە كان بۇ گەياندنى ئىران بە سورىا لەسەر خاكى عىراقدا. ھەرۋەھا خاۋەنى پىنگەيەكى ستراتىيى پىر بايەخە بۇ پەرەپىدانى ئەۋ تۆرە مىلىشىيايەنى كە ئىران لە ناۋچەكەدا دايمەزاندوۋە، كە لە عىراقەۋە درىژ دەپتەۋە تا يەمەن، لە پال ئەمەشدا گرنىگى خۆى ھەيە لە گەياندنى يارمەتى سەربازىي بۇ ئەۋ گروپە مىلىشىيايەنى كە لەژىر كۆنترۆلى ئىراندا لەناۋچەكەدا لە جەنگدان. بۇيە كەۋتنى شىنگال لە دەرئەنجامى ئۆپەراسىۋىتىكى سەربازىي توركىادا، گورزىكى كوشندە بە پىنگەي جىۋپۆلۆتىكى ئىران لە عىراقدا دەكەۋىت. لەم گۆشەنىگايەۋە ئىران بەردەۋام بەرگرىي لە مانەۋەي گروپە چەكدارەكان، بە تايەتى، پەكەكە لە شىنگالدا دەكات. چونكە بوۋنى گروپە چەكدارەكان بە تايەتى ھەشدى شەعبى، لە ناۋچەكەدا ئەگەرەكانى ئەنجامدانى ئۆپەراسىۋى سەربازىي توركىا بۇ شىنگال لاواز دەكات. چونكە ھەشدى شەعبى بە پىي ياسا بەشىكە لە ھىزى بەرگرى نىشتمانى لە عىراقدا. لە پال ئەمەدا بوۋنى پەكەكە لە شىنگال دەپتە مايە فراۋانبوۋنى پانتايى جوۋلەي سىياسەتى دەرەۋەي ئىران لە ھەمبەر توركىا، سەبارەت بە پرسى دانانى ھەژموۋن لەسەر عىراق. دەكرىت ھىرشە موشەكىيەكانى ئەم دوايەي ھىزە مىلىشىياكان بۇ سەر بارەگا و بنكە سەربازىيەكانى توركىا لە عىراقدا، لە چوارچىۋەي مەملەتىي ژىۋپۆلۆتىكى نيۋان ئەنقەرە و تاران لىكدانەۋەي بۇ بكرىت. چونكە بەرفراۋانبوۋنى جوۋلە سەربازىيەكانى توركىا لە عىراقدا، لە لايەن بەرپرسە ئىرانىيەكان بە قوۋلۋونەۋەي پىنگەي سەربازىي توركىا لە عىراقدا لە قەلەم دەدرىت. بۇيە تاران ھەۋل دەدات لە رىگەي ھىرشەكانى ئەۋ گروپە مىلىشىيايەنى كە لەژىر كۆنترۆلى خۆيدان، سنوورپىك بۇ بەھىزبوۋنى ھەژموۋنى سەربازىي توركىا لە عىراقدا دابىتتە. ۵۷

۳.۴.۲. گەيشتنى توركىا بە ئاۋەكانى كەنداۋ

لە دۋاي جەنگى يەكەمى جىھانىي ناۋچەي رۆژھەلاتى ناۋەراست بە بەشدارى ھىزە ھەرىمى و نيۋدەۋلەتتەيەكان، خاۋەندارىەتى چەندىن پىكدادانى سەربازىي كردوۋە. ئەم بەرىەككەۋتتەنە كۆمەلىك كىشەي نوپى خستەۋە پال كىشە بنەرەتەيەكانى ناۋچەكە. جەنگى نيۋان ۋلاتان و شەرە ناۋخۆيەكانى رۆژھەلاتى ناۋەراست ھۆكارپىكى گرنىگن بۇ دروستبوۋنى ناسەقامگىرىيەكى قوۋل لەناۋچەكەدا، ئەم دۆخەش واىكردوۋە پەيوەندى نيۋان ۋلاتانى ناۋچەكە لە برى ھاۋكارى زياتر، بەرەۋ پىكدادان ھەنگاۋ بنىن. بىگومان ئەم دۆخە راستەۋخۆ رەنگدانەۋەي لەسەر ۋلاتانى كەنداۋى عەرەبىي ھەبوۋە. شۆرشى ئىسلامى ئىران (۱۹۷۹) و جەنگى نيۋان عىراق و ئىران بە سەرەتاي دروستبوۋنى تەنگەژەي سىياسىي و ئابوورىي لە ناۋچەي كەنداۋى عەرەبى دادەنرپت. داگىركردنى كۈەيت لە لايەن عىراق و دەستتپوۋەردانە سەربازىيەكانى ئەمريكا (پەلامارە سەربازىيەكانى ئەمريكا بۇ سەر عىراق لە ماۋەي نيۋان سالانى ۱۹۹۰ - ۲۰۰۳)، بارودۆخى سىياسىي و سەربازىي ناۋچەكەي بەرەۋ ئاقارىكى نادىار بردوۋە. ئەم جەنگانە لەپال ئەۋەي بوۋنەتە ھۆكارپىك بۇ ئەۋەي ھەلومەرجىكى نالەبار زالىپت بەسەر ناۋچەي كەنداۋا، ھاۋكات بوۋە بە فاكترىكى گرنىگ لە بەھىزبوۋنى پىنگەي جىۋپۆلۆتىكى ئىران لە ناۋچەكەدا. ئەمەش واىكردوۋە ۋلاتى ناۋبراۋ بىتتە سەرچاۋەي ھەرپەشەيەكى بەرفراۋان لەسەر ئاسايشى ۋلاتانى عەرەبى لە ناۋچەكەدا. پىشھاتەكانى ناۋچەكە بوۋنەتە ھۆي ئەۋەي ۋلاتانى كەنداۋى عەرەبى لە لايەك بە ئاراستەي بەھىزكردنى تاۋانە سەربازىيەكانىان بوۋدجەيەكى زەبەلاح دابىن بكەن، لە لايەكى تر بە ئامانجى ھاۋسەنگكردنى پىنگەي

جىۋېلۇتتىكى ئىران لە ناۋچەكەدا ھەۋلى دامەزراندنى ھاۋپەيمانەتتە تىبەكى ستراتىيىسى بىدەن لەگەل توركىادا ۵۸. لە پال پىكدادانە سەربازىيەكان، دەۋلەمەندبوونى ناۋچەكە لە روۋى سەرچاۋەكانى ووزەۋە فاكىتەرىكى ترە لە ھۆكارى زالبوونى دۆخىكى ناھەموار بەسەر ناۋچەكى كەنداۋى عەرەبىيدا. بوونى قەبارەيەكى گەۋرەي يەدەگى نەۋت و گازى سروشتىي لەنيو خاكى ولاتانى ناۋچەكە، ھۆكارىكى بنەرەتتە لە بەھىزبوونى پىنگەي جىۋېلۇتتىكى كەنداۋى عەرەبىي لەسەر ئاستى ھەرئىمى و نىۋدەۋلەتتە. ئەمەش لە پال ئەمريكادا سەرنجى يەكە ھەرئىمى و نىۋدەۋلەتتەكانى بۇ خۆى راکىشاۋە. توركىا، ۋەك ھىزىكى ھەرئىمى، بەردەۋام ھەۋلىداۋە رۆل بگىرپت لە ئاراستەكردنى ھاۋسەنگىي ھىز بە پىي بەرژەۋەندىيە نەتەۋەبىيەكانى. ۵۹

بە گشتى گرنگىپىدانى توركىا بە ناۋچەكى كەنداۋى عەرەبى، دەگەرپتەۋە بۇ سەرەتاكانى سەدەي بىست و يەك، بە تايەت لە دۋاي بەرجەستەكردنى تىۋرى «قوۋلايى ستراتىيىسى» لە سىياسەتى دەرەۋەدا. بە پىي ئەم ستراتىيەتە ناۋچەكى كەنداۋى عەرەبىي، تواناي گۆرپنى پىنگەي توركىاي ھەيە لە ھىزىكى ھەرئىمى بۇ كاراكىتەرىكى كارىگەرى كىشۋەرىي. ھەرۋەھا نىزىكىي توركىا لە كەنداۋى عەرەبىي كە خاۋەنى قەبارەيەكى بەرفراۋانى سەرچاۋەكانى ووزەيە، كۆمەلپىك دەستكەۋتى گرنگ بۇ توركىا دەستەبەر دەكات. لەم گۆشەنىگايەۋە حكومەتى ئەنقەرە بە تايەت دۋاي سالى ۲۰۰۰ ھەۋلە دىپلۇماسىيەكانى خۆى خستەگەر بە ئاراستەي گەشەپىكردنى پەيۋەندىيەكانى لەگەل ولاتانى ئەنجومەنى ھارىكارىي ولاتانى كەنداۋى عەرەبىي. ۶۰

لە پال بەرژەۋەندىيە ئابۋورىيەكان، گۆرپنى ھاۋكىشەي ھىز لە ناچەكەدا لە بەرئەنجامى پىرۋسەي داگىركارىي عىراق فاكىتەرىكى يارمەتيدەر بوو بۇ گەشەكردنى پەيۋەندىيە سەربازى و سىياسىيەكانى نىۋان توركىا و ولاتانى كەنداۋى عەرەبى. بە گشتى دەكرىت باس لە سى رەگەزى گرنگ بگەين، كە رۆلىان گىرا لە بەرەۋ پىشچوونى پەيۋەندىيە دوۋلايەنەكان:

سىياسەتى پىشەنەي ھەر دوۋ لايەن برىتى بوو لە پاراستنى يەكپارچەيى خاكى عىراق و ھاتنە كايەي حكومەتتىكى ناۋەندىي سەقامگىر. لە كاتىكدا ترس و دلەپراۋكىتى توركىا لەمەرپ پرسى كىشەي كورد بوو، بەلام ئەندىشەي ولاتانى كەنداۋى عەرەبىي تايەت بوو بە بابەتى بەھىزبوونى پىنگەي شىعەكانى عىراق و كارىگەربوونى شىعەكانى ناۋخۆى ولاتەكەيان بە ئىران.

زىادبوونى چالاكىي رىكخراۋە تىرۋرستىيەكان و ئىسلامە رادىكالىيەكان لە دۋاي سالى ۲۰۰۳ ۋە كە سەرچاۋەي ھەرپەشە بوون لەسەر ھەر دوۋ لايەن.

ھاۋبەشىكردنى ھەر دوۋ لايەن بە ئاراستەي پىكردنەۋەي بۇشايى ئەۋ ھىزەي كە لە دەرئەنجامى كىشانەۋەي ھىزەكانى ئەمريكا لە عىراقدا ھاتە كايەۋە.

۴.۴.۲. بەرژەۋەندىيە ئابۋورىيەكان

لە پال ئەۋ فاكىتەرانەي كە ئامازەمان پىدا، رەھەندى ئابۋورى بە رەگەزىكى گرنگ دادەنرپت لە پەيۋەندىيەكانى نىۋان توركىا و عىراقدا. نىۋرپالىستەكان لەۋ بىرۋايەدان دەۋلەتان لە پال دەستەبەر كىردنى ئاسايش، پىۋىستە گرنكى بە بەرژەۋەندىيە ئابۋورىيەكانىان بىدەن لە پەيۋەندىيەكانىان لەگەل يەكەكانى نىۋ سىستەمى نىۋدەۋلەتتەييدا.

58- Melih Yıldız, Basra körfezi: Askeri güç dengesi, Ortadoğu araştırmaları merkezi raporu, No.259, Ağustos 2020, S.3.

59- Melih Yıldız, ھەمان سەرچاۋەي پىشۋو، S.4.

60- Ali semir merdan ve Aydın Erdoğan, Türkiye'nin körfez açılımında Bahreyn, Çankırı kara tekin üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi, sayı:1,cilt:11, 2021, S.446.

له ژیر رۆشنایی ئەم تێروانینه بهشیک له پسپۆران و شارەزایانی بوواری په یوه ندییه نۆدهوله تیه کان لهو بروایه دان بوونی په یوه ندییه کی ئابووری پتهو و سه قامگیر له نیوان دهوله تان هۆکاریکه بۆ چاره سه رکردنی کیشه سیاسییه کان و هینانه دی دۆخیک کی پر له ئاشتی و ئاسایش. به لام ئەو ئارگومیتته رهنگدانه وه په کی ئەوتوی نه بووه له سه ره په یوه ندییه ئابوورییه کان نیوان عێراق و تورکیا. چونکه په یوه ندییه ئابوورییه کان نیوان هه ردوو ولات به شیوه په کی به ره ده وام له ژیر سییه ری ناسه قامگیری و قهیرانه کان عێراق و ناوچه که دا بووه، یاخود به واتایه کی تر کیشه ناوخییه کان عێراق و ناوچه که فاکته ریک کی کاریگه ره بووه له دارشتنی چوارچیوهی په یوه ندییه کان ئەنقه ره و به غداد له بوواری ئابووریدا. هه ره ها ده کری بگوتریت هه رچه نده ره هه ندی ئابووری له په یوه ندییه کان نیوان هه ردوو ولات رۆلی پردیکی بینیه، به لام له هه مان کاتدا فاکته ری ناوبراو نه یوانیه ده لراوکی ئاسایش له نیوان هه ردوو ده ولت نه هیلت یاخود کالبکاته وه. ٦١

ده رئه نجام:

به شیکی به رفراوانی هه لکشان و داکشانه خیراکانی نیو په یوه ندییه کان عێراق و تورکیا، په یوه ندییه ره به و پیشهاته سیاسی و ئەمینانه ی که له ناوچه که دا گوزه ره ده کن. سه نته رکردنی پرسی ئاسایش له په یوه ندییه دووقۆلییه کاند، په کیکی تره له و فاکته رانه ی که له م سالانه ی دواییدا بووه ته ئالنگارییه کی کاریگه ره له به ره ده م گه شه سه نندی په یوه ندییه کاند. به کارهینانی هیزی سه ربازی له لایه ن حوکومه تی ئەنقه ره وه، وه ک ئامرازیکی بنه رته ی له ده سه ته به رکردنی ئاسایشی نه ته وه ی، په کیکی تره له و فاکته رانه، که بووه به سه رچاوه په ک بۆ سه ره له دانی کۆمه لیک کیشه و ناکۆکی له په یوه ندییه کان نیوان هه ردوو ولاتدا. به رفراوانبوونی هه ژموونی سیاسی و سه ربازی ئیران له عێراقدا، به فاکته ریک کی گرنگ هه ژمار ده کریت له دانانی کاریگه ری نه رپنی له سه ره په یوه ندییه کان ئەنقه ره و به غداددا. په کیکی تر له سه رچاوه ی کیشه کان نیوان عێراق و تورکیا، په یوه ندییه ره به فراوانبوونی هه ژموونی چه کدارانی په که که له عێراق و ناوچه که دا، به تایبه تی له دوا ی پرۆسه ی به هاری عه ره بییه وه. رووداوه کان به هاری عه ره بی کاریگه ری کردووه ته سه ر سیسته ماتیک په یوه ندییه کان ناوچه که، بیگومان ئەم دۆخه ش تا راده په کی به رچاوه رهنگی داوه ته وه له هه مبه ره په یوه ندییه کان نیوان عێراق و تورکیا. په یوه ندییه ئابوورییه کان نیوان هه ردوو ولات به ره ده وام له ژیر سییه ری روودا و پیشهاته سیاسییه کان ناوخی هه ردوو ولات و ناوچه که دا گوزه ری کردوو. ئەمه ش ریگری کردوو له وه ی په یوه ندییه ئابوورییه کان بیته فاکته ریک له به ره و پیشه رددنی په یوه ندییه کان نیوان هه ردوو ولاتدا.

به شیوه په کی گشتی نیورپالیسته کان زیاتر تیشک ده خه نه سه ر بنیادی سیسته می نۆدهوله تی له راقه کردنی ره فتاری په که کان له ژینگه ی ده ره وه دا. نیورپالیسته کان له و بروایه دان دۆخیک کی ئەنارشیزمی بالیکیشه وه به سه ره ژینگه ی سیسته می نۆدهوله تی. ئەم دۆخه ش کاریگه ری کردوو ته سه ره له سوکوت و ره فتاری په که کان له هه مبه ره په کتر له ناو خودی سیسته مه که. بیگومان ئەم دۆخه ناوه مواره ی ناو سیسته می نۆدهوله تی، به گشتی ناوچه ی رۆژه لاتی ناوه راست به دیاریکراوی، به شیوه په کی به ره ده وام کاریگه ری داده نیت له

61- Aydın ve Aras, Ortadoğu'daki ekonomik ilişkilerinin siyasi çerçevesi, Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye bağlantıları, Uluslararası ilişkiler akademik dergisi, sayı:1, Cilt:2, 2015, S.104.

دىيارىكىردنى رېرەۋى پەيوەندىيەكانى نىۋان عىراق و توركىيا. دۆخە ناسەقامگىرو ناھەموارەكەى ناۋچەى رۆژھەلاتى ناۋەپراست بە درىژايى مېژوو بوۋە بە فاكتهرىكى گىرنگ لە بەردەم گەشەكردنى پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەردوو ۋلات. بە گشتى ئەو قەيرانە سىياسى و ئەمىيانەى كە لە ناۋچەكە گوزەربانكردوو (رووداوۋەكانى بەھارى عەرەبىي، فراۋانبوۋنى ھەژموۋنى رىكخراۋى تىرۆرستى داعش، دەستتېۋەردانە سەربازىيەكانى ئەكتەرە ھەرىمى و نىۋەدەۋلەتتېيەكان لە ديارترىن ئەو پىشھاتانەن) لەم دوايانە بوۋە بە ئالنگارىيەكى كارىگەر لە بەردەم گەشەكردنى پەيوەندىيە دووقۆلىيەكانى نىۋان عىراق و توركىيا.

راسپاردە:

كاركردن بە پرنسىپى بوۋنى بەرژەۋەندى ھاۋبەش و ئاسايشى ھاۋبەش، يەككىك دەپىت لەو فاكتهرانە، كە يارمەتيدەرە بۇ گەشەكردنى پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەردوو ۋلات.

گەياندىنى پەيوەندىيە ئابوورىيەكان بە ئاستى «ھاۋبەشى ستراتىيىسى» لە داھاتوودا، زەمىنەسازىي دەكات بۇ نەھىشتى بەشىكى گىرنگ لە كىشە و ئالۆزىيەكانى نىۋان ھەردوو ۋلات.

توركىيا يەككىكە لە ھىزە كارىگەرەكانى ناۋچەكە. ئەمەش واىكردوو ئەو ۋلاتە رۆلئىكى كارىگەرى ھەپىت لە ئاراستەكردنى رووداوۋە سىياسى و ئەمىيەكانى رۆژھەلاتى ناۋەپراستدا. شاينەى باسە لە نىۋان عىراق و توركىادا بەرژەۋەندىيەكى ستراتىيى مېژووۋى ھەيە، ئەمەش يارمەتيدەرە بۇ گەياندىنى پەيوەندىيەكانى نىۋان ھەردوو ۋلات بە ئاستى ھاۋبەشى ستراتىيىسى.

دەستبەرداربوۋنى توركىيا لە سەنتەركردنى پرسى ئاسايش لە دارپشتى سىياسەتەكانى لە ھەمبەر عىراقدا، لە داھاتوودا رىگە خۆشكەر دەپىت بۇ بەرفراۋانبوۋنى بازنى كارى ھاۋبەشى ھەردوو ۋلات لە بوۋارە جىاۋازەكاندا. پىۋىستە عىراق سىياسەتتىكى بىلايەن و سەربەخۆ لە ھەمبەر توركىادا پىادە بىكات، بە جۆرىك خزمەت بە بەرژەۋەندىيە نەتەۋەبىيەكانى بىكات، بەو واتايەى حكومەتى بەغداد نەكەۋىتە ژىر كارىگەرىي ھىچ ھىزىكى ھەرىمى، لەھەمبەر دارپشتى سىياسەت و ستراتىيەتەكانى لە ھەمبەر حكومەتى ئەنقەرەۋە.

سەرچاۋەكان

۱. سەرچاۋە كوردىيەكان

كىتپ:

سەيد عەبدولعەلى قەۋام، بىنەماكانى سىياسەتى دەرەۋە و سىياسەتى نىۋەدەۋلەتى، و/ھاۋرئ سورخابى، چاپخانەى رۆشنىبىرى، چاپى يەكەم، ھەۋلىر، ۲۰۱۲.

ئەنۋەر مەمەد فەرەج، تىۋرى رىالىزم لە پەيوەندىيە نىۋەدەۋلەتتېيەكاندا (لىكۆلىپىنەۋەبەكى رەخنىي بەراۋردكارىيە لە بەر رۆشناى تىۋرە ھاۋچەرخەكاندا)، و/ خەلىل كەرىم مەمەد، ئەمەد على ئەمەد، چاپخانەى تاران، چاپى يەكەم، سلىمانى، ۲۰۱۸.

شمال حسين، بىنەماكانى سىياسەتى دەرەكى، چاپخانەى تەفسىر، چاپى يەكەم، ھەۋلىر، ۲۰۱۸. شمال حسين، پەيوەندىيە نىۋەدەۋلەتتېيەكان (چەمك و بىنەماكان، مېژوو قۇناغەكان، تىزو تىۋرىيەكان)، چاپخانەى تەفسىر، چاپى يەكەم، ھەۋلىر، ۲۰۱۸.

گۆڤار:

هاورئ حهسه ن حه مه، تیۆری ریالیزم له په یوه ندییه نئوده وه له تییه کاندای (ناوهندی کوردستان بۆ توێژینه وه له مملانی و قهیرانه کان، [link#3247=https://www.kurdistan.com/Terror/details.aspx?jimare](https://www.kurdistan.com/Terror/details.aspx?jimare=link#3247) (رێکهوتی سهردان: 10 ئهیلوولی 2021).

2. سهراوه عه ره بیه کان

گۆڤار:

واثق محمد براك السعدون، مستقبل العلاقات العراقية- التركیة في ظل تحديات الامن الإقليمي، مركز دراسات الاقليمية، جامعة موصل، العدد: 31، جلد: 1، 2015.

3. سهراوه تورکییه کان

کتیب:

Jack Donnelly, uluslararası ilişkiler teorileri, Kure yayınları, üçüncü baskı, istanbul, 2013

Baskın Oran, “Irak krizinin tezkeresi (1mart 2003), Baskın Oran (ed), Türk dış politikası kurtuluş savaşından günümüze (20012012-), iletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Ahmet Davutoğlu, stratejik derinlik, Kure yayınları, 78.baskı, İstanbul, Haziran 2012.

گۆڤار:

Mehmet Nur Altınörs, soğuk savaş döneminde İran ve Türkiye'nin dış politikadaki ittifak tercihleri: Benzerlikler, farklıklar, Yüksek lisans tezi, Avrupa Birliği uluslararası ilişkiler Enstitüsü, Başkent üniversitesi, Ankara, 2019.

Mustafa Aydın, uluslararası ilişkilerin “ Gerçekçi” teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği, Uluslararası ilişkiler dergisi, Sayı: 1, cilt: 1, Bahar 2004.

Selahaddin Bakan ve Sonay şahin, Uluslararası güvenlik yaklaşımlarının tarihsel dönüşü ve yeni tehditler, The journal of International Lingural, Social and Education sciences, volume:4, Number:2,2018.

Demet Hasar, uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı: soğuk savaş sonrası dönem güvenlik, yüksek lisans tezi, Istanbul ticaret üniversitesi, sosyal bilimlerin enstitüsü, İstanbul, 2018.

Arzu Al ve Nur Aslan, Uluslararası ilişkilerde güvenlik anlayışındaki dönüşüm:Türkiye-Irak ilişkileri, Uluslararası siyaset bilimi ve kentsel araştırmalar dergisi, sayı:2, cilt:7, Eylül 2019,S.504.

Ufuk Ulutaş ve Furkan Tarlak, çekilme sonrası Irakta düzen arayışı, SETA analiz dergisi, sayı:49, Aralık 2011.

Ali Semin, başıka krizi ve Türkiye-Irak ilişkilerinin geleceği, BİGESEM analiz dergisi, sayı:1275,2015, S.5.

Fatih Musulu, Ovaköy sınır kapısı kapsamında Türkiye-Irak ilişkileri, sayı:264, Ocak2019, S.20.

Zeynep Şahin, Türkiye'nin dış politikasında jeopolitik bir kuram olarak Irak sınır güvenliği:20022017-dönem, Yüksek lisans tezi, Marmara üniversitesi Ortadoğu ve İslam ülkeleri araştırmaları enstitüsü, İstanbul, 2019.

Aslan A, Türk dış politikasını anlamak için kurumsal bir çerçeve: otonomi arayışı kuruluşundan bugüne Ak Parti dış politikası, SETA analiz dergisi, sayı:41, 2018.

Mustafa altın Pınar, Sınırsız güvenlik, güvenlik çalışmaları dergisi, sayı:20, cilt:1, Haziran 2018.

Erol Kurubaş, Etnik sorun-Dış politika ilişkisi bağlamında Kürt sorununun Türk dış politikasına etkileri, Ankara avrupa çalışmaları dergisi, sayı:8, cilt, :1, 2017.

Ali balcı, Recep Tayyip gürler ve Zana Baykal, "Türkiye'nin Irak politikası 2015", Türk dış politikası yıllığı 2015, Burhanettin Duran ve Kemal inat (ed)., SETA yayınları, Ankara, 2015.

Özlem Durak, Ak parti döneminde Türkiye'nin Kuzey Irak politikası: gerginlikten uzlaşmaya, yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul, 2010.

Erkan Avcı, 2003 ABD'nin işgali sonrası Türkiyenin Irak politikası ve PKK sorunu(20032013-), Uluslararası stratejik bakış dergisi, sayı:32, Eylül 2014.

Serhun Al, Kürtler, olası kürt devleti ve Ortadoğu, Ortadoğu Araştırmalar merkezi , sayı:64, Sayı:6, Ekim 2018.

Soner Doğan, Türkiye'nin Ortadoğudaki askeri üsleri ve ilişkilerin geleceği, INSAMER merkezi, Rapor no:20, Ağustos 2016.

Şaban Kardeş, Türkiye ve Arap Baharı:Türkiye'nin Ortadoğu politikasında değişiklikler, Hazar strateji enstitüsü raporu, Bahar 2013.

Mehmet Bostancı, jeopolitik ve jeostratejik bir mücadele alanı olarak Ortadoğu, Arap birliği ve Türkiye açısından bölge analizi, journal of currents researchers on social science, sayı:1, cilt:8, 2017.

Emre Zeren, Alper Yılmaz ve Ahmet ak bulut, Dijital çağda Davutoğlu döneminden günümüze Türk dış politikasının "Sıfır Sorun" söylemi bağlamında analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve iktisadi bilimler dergisi, sayı:15, Cilt:22, 2017.

Hasan ALSHQEL ve Mustafa ALWAHAİB, Türkiye'nin askeri üsleri ve sınır dışı operasyonlar (2015-2020), Ayam araştırmalar merkezi, Haziran 2021.

Hatem Azeed İbrahim, Ak Parti döneminde Türkiye'nin Irak politikasında Kuzey Irak faktörü, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakaya, Temmuz 2019.

Kevser Aktaş, Suriye ve Irak örnekleri üzerinden Türkiye-İran ilişkileri:işbirliği mi rekabet mi?, Türkiye Ortadoğu çalışmaları dergisi, sayı:1,cilt:5, 2018.

Cenk Tamer, Türkiye ve İran'ın Irak'ta güç tahkim etme çabası: Başika örneği, Gazi üniversitesi sosyal bilimler dergisi, sayı:6, cilt:3,2016.

Melih Yıldız, Basra körfezi: Askeri güç dengesi, Ortadoğu araştırmaları merkezi raporu, No.259, Ağustos 2020.

Ali semir merdan ve Aydın Erdoğan, Türkiye'nin körfez açılımında Bahreyn, Çankırı kara tekin üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi, sayı:1, cilt:11, 2021.

Aydın ve Aras, Ortadoğu'daki ekonomik ilişkilerinin siyasi çerçevesi, Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye bağlantıları, Uluslararası ilişkiler akademik dergisi, sayı:1, Cilt:2, 2015.

سایتە ئەلیکترۆنییەکان

Sercan Çalışkan ve Alper Cezmi, Irak'taki İran destekli milisler neden Türkiye'yi hedef alıyor, <https://orsam.org.tr/tr/iraktaki-iran-destekli-sii-milisler-neden-turkiyeyi-hedef-aliyor/>, (Erişim tarihi: 22 Nisan 2022).

Bilal Nergiz, Ak parti dönemi Irak, Suriye ve İran ilişkilerinde kürt meselesi,(20022010-), https://www.academia.edu/50070870/Kitap_b%C3%B6l%C3%BCm%C3%BC_Bilal_Nergiz_Ama%C3%A7_Ara%C3%A7_Sorunsal%C4%B1_T%C3%BCrkiyenin_K%C3%BCresel_Akt%C3%B6r_Olma_%C4%B0ddias%C4%B1.

Hasan Köse Balaban, 2021'e girerken Türk dış politikasının dönüşümü, <https://www.perspektifonline.com/2021e-girerken-turk-dis-politikasinin-donusumu/>, (Erişim tarihi:22 Mayıs 2022).

Bilal Sambar, Pençe-kilit operasyonu Şengal'in kilidini açacak mı?, <https://www.indyturk.com/node/501241/turki-yeden-sesler/pence-kilit-operasyonu-sengalin-kilidini-acacak-mi>, (Erişim Tarihi:27 Ekim 2022).